พุทธศาสนาในสามัญสำนึก

โดย

พระพิสิฐสุทธเลขา (ต่วน ศรีโรจน์) น.บ.ท.

อนุสรณ์

ในงานฌาปนกิจศพ

นางฮวย ชวนะ

ณ เมรุ วัดเทพศิรินทราวาส

๑๗ ธันวาคม ๒๕๐๗

พุทธศาสนาในสามัญสำนึก (Common Sense)

โดย

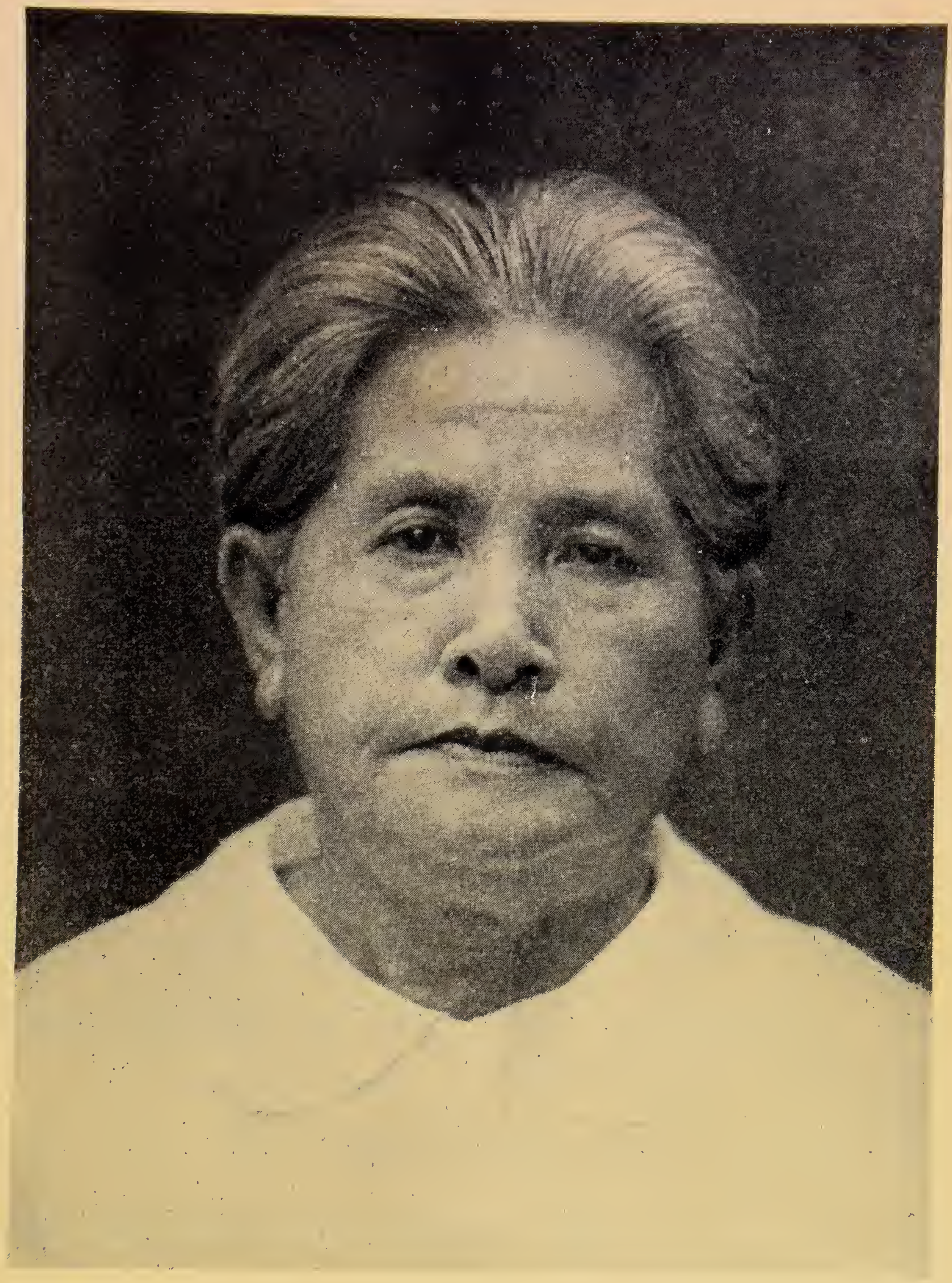
พระพิสิฐสุทธเลขา (ต่วน ศรีโรจน์) น.บ.ท.

คณะเจ้าภาพพิมพ์แจกเป็นธรรมบรรณาการ

เนื่องในงานศพ นางฮวย ชวนะ

ณ วัดเทพศิรินทราวาส

๑๗ ธันวาคม ๒๕๐๗

นางฮวย ชวนะ

ชาตะ พ.ศ. 2434

มรณะ พ.ศ. 2507

คำนำ

●

คุณแม่ ฮวย ชวนะ เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ที่จังหวัดจันทบุรี ตั้งเคหสถานอยู่ใกล้วัดโบสถ์ อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี อันเป็นที่สำนักของเจ้าคณะจังหวัด ประกอบอาชีพในทางทำสวนผลไม้และสวนยาง เป็นผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัยมาตั้งแต่มัชฌิมวัยตราบเท่าชรา ได้ประกอบการกุศลถือศีลบำเพ็ญทานเป็นประจำ ณ วัดโบสถ์เมือง จังหวัดจันทบุรี ได้บริจาคทรัพย์ปฏิสังขรณ์และบูรณะวัดและโรงพยาบาล และให้เครื่องใช้ที่จำเป็นตลอดจนบำรุงอยู่เนือง ๆ ด้วยทรัพย์สิน กำลังกาย และความคิด นับว่าเป็นผู้ประกอบกุศลกรรมอยู่เป็นนิจ คุณแม่ฮวย เป็นผู้มีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์แต่บังเอิญมาถึงแก่กรรมลงในปัจจุบันทันด่วน เมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๗ คำนวณอายุได้ ๗๓ ปี ในท่ามกลางความเศร้าสลดของบุตรและญาติมิตร หนังสือนี้พิมพ์ เป็นธรรมบรรณา การ ต้องตาม อุดมคติของ ผู้วายชนม์ ผู้ได้บำเพ็ญมาดังกล่าวข้างต้น ถ้าหนังสือนี้ได้เกิดประโยชน์แก่ผู้ใดและผู้วายชนม์ได้ทราบด้วยญาณวิถีใด ๆ ขอจงอนุโมทนาและสัมฤทธิ์อิฐคุณมนูญผล โดยฐานนิยมสมดังปณิธานทุกประการ เทอญ.

พระพิสิฐสุทธเลขา

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

ภพนี้และภพหน้าเป็นอย่างไร

นรกสวรรค์อยู่ที่ไหน

ตายแล้วเกิดอีกหรือไม่

ท่านจะทราบได้จากหนังสือนี้

พุทธศาสนาในสามัญสำนึก (Common Sense)

โดย

พระพิสิฐสุทธเลขา (ต่วน ศรีโรจน์) น.บ.ท.

การเชื่อศาสนาตามคติสากลว่าเป็นการเชื่อโดยไม่พึ่งเหตุผล (Mysticism) เช่น คริสตศาสนาสอนว่า พระเจ้าเป็นผู้สร้างสวรรค์ สร้างโลก และสร้างทุกอย่างในโลก และศาสนาพราหมณ์ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างมนุษย์ และสิ่งต่าง ๆ ในโลก แม้วิทยาศาสตร์จะชี้ให้เห็นเป็นอย่างอื่น เขาก็ยังเชื่อและสอนกันอยู่อย่างนั้น ส่วนพระพุทธศาสนาของเรา อาจแยกพูดออกได้เป็น ๒ นัย นัยหนึ่งสามัญชนเชื่อถือไปในทำนองอิทธิปาฏิหาริย์ เช่น เชื่อว่าพระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปโปรดสมเด็จพระมารดาบนดาวดึงส์ ทรงเหาะเหินเดินในอากาศได้ หรือไปปรากฏพระองค์ในที่ห่างไกลได้ในพริบตา เดียวแต่พุทธศาสนิกชนผู้ซึ่งศึกษาซึ้งไปในสามัญลักษณะตามพุทธาธิบาย เชื่อเหตุเชื่อผลตามธรรมชาติ ไม่เชื่อปาฏิหาริย์ความศักดิ์สิทธิ์ เชื่อตามประวัติศาสตร์ว่า พระพุทธองค์ก็เป็นมนุษย์ธรรมดานี่เอง แต่ทรงพระปรีชาสามารถเป็นพระบรมศาสดาไม่มีผู้ใดเสมอเหมือน ทรงตรัสรู้อริยสัจ ๔ อันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ได้ทรงวางหลักการสอนไว้ในพระไตรปิฎกเป็นหมวดหมู่ไม่แพ้หลักการศึกษาในวิชาต่าง ๆ ในปัจจุบัน นักปราชญ์ในครั้งโบราณซึ่งอยู่ในสมัยใกล้เคียงกับพระองค์ ได้วางหลักวิชาอย่างแยบคายไว้ก็มีเหมือนกัน เช่น อาริสโตเติล แต่เป็นหลักวิชาการปกครอง (Politics) เฉพาะในทางคดีโลก แต่ของพระองค์รวมถึงโลกุตรธรรม ชี้ให้เห็นคติของธรรมดาสมเหตุสมผลใช้ได้ทุกเวลาไม่ล่วงสมัย ดังพระบาลีกล่าวว่าเป็นอกาลิโก

คำสอนในพระพุทธศาสนาของไทยมีรูปทางวิชาการ มีหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้รวบรวมขึ้นเป็นพระไตรปิฎก หรือ ๓ ปิฎก ปิฎกแปลว่า คัมภีร์ และอาจเทียบกับคำว่า บรรพ ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า Book ใน ๓ ปิฎกนี้มี ๑ วินัยปิฎก ๒ สุตตันตปิฎก และ ๓ อภิธรรมปิฎก และแยกอธิบายออกเป็นดังนี้

(๑) ก. **วินัยปิฎก** แสดงธรรมในลักษณะตั้งเป็นข้อบังคับ

ข. **สุตตันตปิฎก** เป็นโวหารเทศนา

ค. **อภิธรรมปิฎก** เป็นการแสดงธรรมเจาะจง เฉพาะประโยชน์อย่างยิ่ง ซึ่งเป็นธรรมชั้นสูง ไม่เกี่ยวท้องเรื่องหรือโวหาร

(๒) ก. **วินัยปิฎก** เป็นการสอนความผิดหรือโทษชนิดต่าง ๆ ที่พึงเว้น

ข. **สุตตันตปิฎก** เป็นการสอนโดยอนุโลมแก่จริตอัธยาศัยของผู้ฟังซึ่งมีต่าง ๆ กัน

ค. **อภิธรรมปิฎก** เป็นการสอนตามเนื้อหาแท้ ๆ ของธรรม

(๓) ก. **วินัยปิฎก** เป็นถ้อยคำว่าด้วยความสำรวมและไม่สำรวม

ข. **สุตตันตปิฎก** เป็นถ้อยคำที่สอนให้ผ่อนคลายทิฐิ คือความเห็นผิด

ค. **อภิธรรมปิฎก** เป็นถ้อยคำที่สอนให้กำหนด นามและรูป คือ ร่างกายและจิตใจ

(๔) ก. **วินัยปิฎก** เป็นข้อศึกษาเกี่ยวกับอธิศีล คือ ศีลชั้นสูง

ข. **สุตตันตปิฎก** เป็นข้อศึกษาเกี่ยวกับสมาธิชั้นสูง

ค. **อภิธรรมปิฎก** เป็นข้อศึกษาเกี่ยวกับปัญญาชั้นสูง

(๕) ก. **วินัยปิฎก** เป็นเครื่องละกิเลสอย่างหยาบที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดศีล

ข. **สุตตันตปิฎก** เป็นเครื่องละกิเลสอย่างกลางอันรัดรึงจิต ได้แก่นิวรณ์ คือ กิเลสอันกั้นจิตมิให้เป็นสมาธิ คือ ๑ พอใจรักใคร่ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ๒ พยาบาท ๓ จิตง่วงหงุดหงิด ๔ จิตฟุ้งซ่านรำคาญใจ ๕ จิตลังเลสงสัยไม่แน่ใจในอารมณ์ทั้งปวง

ค. **อภิธรรมปิฎก** เป็นเครื่องละกิเลสอย่างละเอียด อันได้แก่กิเลสที่นอนอยู่ในสันดาน เช่น ราค คือ ความกำหนัดด้วยอำนาจกิเลสกาม ปฏิฆะ คือ ความกระทบกระทั่งแห่งจิตเกิดความหงุดหงิดไม่ชอบด้วยอำนาจความโกรธ และอวิชชา คือ ความไม่รู้

พระพุทธศาสนาของไทยจึงต่างกับศาสนาอื่น เช่น ศาสนาคริสต์ ซึ่งโดยมากบรรยายถึงสรวงสวรรค์และความศักดิ์สิทธิ์ นำมาเป็นทางชักจูงให้เชื่อฟัง ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าไว้ว่า *"การอนุมานและเสาะแสวงทฤษฎีเป็นธรรมชาติของมนุษย์ และจะปรากฏอยู่เสมอว่าต่างกันมากกับธรรมชาติของพระเจ้า ถ้าเราต้องการจะรู้กิจการของพระเจ้า เราจะต้องน้อมและรับเอา โดยไม่หาญที่จะเอาความคิดของเราเข้าไปสอดแทรก"*

(Conjectures and theories are the creatures of men, and will always be found very unlike the creatures of God. If we would know the works of God, we must consult themselves with attention and humillity, without daring to add anything of ours to what they declare) หรืออีกนัยหนึ่งจะกล่าวว่า มนุษย์นั้นต้องการเหตุผล แต่พระเจ้าไม่ต้องการ พูดอะไรต้องเชื่อ ฉะนั้น ก่อนอื่นต้องพิจารณาเสียก่อนว่าศาสนาเกิดความเชื่อถือขึ้นได้อย่างไร ควรเทียบดูในระหว่างศาสนาพุทธกับศาสนาคริสเตียน ในศาสนาคริสเตียนศาสนิกชนเชื่อว่า พระเจ้าเป็นผู้สร้างสวรรค์ สร้างโลก ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยโลกที่คนอยู่นี้มีมานานก่อนคน เมื่อมีคนเกิดขึ้นแล้ว ก็มีความคิดเห็นไปต่าง ๆ มองเห็นไปว่าโลกและจักรวาลมีขอบเขต เช่น มีโขดเขาลำเนาไพร มีทะเล มีแม่น้ำ มีฤดูร้อน ฤดูหนาว ฤดูฝน มีพระอาทิตย์ พระจันทร์ และดวงดาวต่าง ๆ ให้แสงสว่างสวยงาม ให้ประโยชน์ต่าง ๆ หล่อเลี้ยงมนุษย์และสัตว์ไว้ ถ้าไม่มีผู้ทรงอิทธิฤทธิ์สร้างขึ้นแล้วจะเกิดขึ้นไม่ได้ แม้แต่คำโต้เถียงของพระในศาสนาคริสเตียนก็เคยกล่าวว่า ขนมปังที่วางอยู่ในจานถ้าไม่มีคนทำจะมีขึ้นได้อย่างไร ทั้งนี้จึงทำให้เห็นไปได้ว่าคริสตศาสนาเกิดขึ้นเนื่องจากมองทางวัตถุ เช่นเดียวกับบางศาสนาเอาภูเขาหรือแม่น้ำลำคลอง หรือดวงอาทิตย์มาเป็นที่เคารพบูชา เพื่อคุ้มครองโชคชะตา แสดงให้เห็นว่าศาสนาเช่นนี้เกิดขึ้นจากความกลัว แล้วมีความภักดีเชื่อถือสืบต่อกันมา ต่างกับพระพุทธศาสนาซึ่งเห็นว่าผลย่อมเกิดขึ้นจากเหตุ ความเกิดเป็นทุกข์ เพราะเมื่อเกิดขึ้นแล้วไม่เที่ยง ย่อมเปลี่ยนแปลงแตกดับไปเป็นธรรมดา เนื่องแต่เจ้าชายสิทธัตถะกุมาร อันเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อทรงเจริญวัยมีพระชายา และพระโอรสแล้วได้ทรงเห็นความเกิดแก่เจ็บตายเป็นทุกข์ ทรงค้นคว้าหาทางดับทุกข์ พระองค์เป็นรัชทายาท

มีโอกาสที่จะขึ้นครองราชย์แทนสมเด็จพระชนกนาถ การจะเป็นพระราชาโดยหน้าที่ของพระองค์เอง และโดยพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระชนก ตามขัตติยราชประเพณีจะต้องสอดส่องและให้การศึกษาราชการเพื่อปกครองอาณาประชาราษฎร์ คงจะได้ทรงประสบการณ์มากหลาย ขณะนั้นคงจะเป็นสมัยที่โจรภัยชุกชุม ดังจะเห็นได้จากนิยายในสมัยนั้นว่า มีพ่อค้าเอาสินค้าบรรทุกเกวียนไปขายในต่างแดน ไปด้วยกันในคราวเดียวตั้ง ๕๐๐ เล่ม ยังถูกโจรมาคอยดักปล้นอยู่เนือง ๆ ในบ้านในเมืองก็คงจะมีการประทุษร้ายต่อร่างกายและทรัพย์สิน การละเมิดสิทธิและศีลธรรม ก็คงจะมีอยู่ไม่หยุดหย่อน การวางราชทัณฑ์ป้องกันการละเมิดและประทุษร้ายก็คงจะแสนสาหัส

เพราะความสำคัญที่ได้ทรงประสบเหตุการณ์มีความเป็นไปในราชสำนัก อันมัวเมาอยู่ในหมู่สตรีบำเรออีกทั้งในทางครอบครัว ในทางประชาคมก็เป็นไปแต่ในทางทุกขเวทนา และในที่สุดก็ต้องมีการเกิดแก่เจ็บตาย ย่อมเป็นธรรมดา เมื่อประสบเหตุที่ทำให้สลดพระทัย ก็ต้องไตร่ตรองคิดถึงทางที่จะรอดพ้น จึงเสด็จออกบรรพชา เพื่อตัดขาดจากความพัวพันกับสิ่งที่พระองค์ทรงเห็นว่าจะนำไปสู่ความมืดมน และเพื่อทรงหาทางที่จะดับทุกข์เช่นว่านี้ได้อย่างไร * ? ในยุคนั้น มีคนสนใจในวิชาธรรมกันมาก มีความ เห็น แตก ต่างกัน ไปหลาย ลัทธิ พระ องค์ ได้ทรง ศึกษา ในสำ นัก

---

* อะไรเป็นมูลเหตุนำพระสิทธัตถะเสด็จออกบรรพชา พระอาจารย์ผู้รจนาอรรถกถาแสดงความตามนัยมหาปทานสูตรว่า ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ อันเทวดาสร้างนิมิตไว้ในระหว่างทาง เมื่อเสด็จประพาสพระราชอุทยาน ทรงสังเวชเทวทูตนั้นอันยังไม่ได้เคยพบมาแต่ก่อน สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงประทานอรรถาธิบายว่า พระสิทธัตถะมีพระชนมายุถึง ๒๙ ปีแล้ว จักไม่เคยพบ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย นั้นเป็นอันมีไม่ได้ แม้ในเรื่องกล่าวว่าพระราชบิดาตรัสสั่งให้คอยห้ามกัน ดูเหมือนจักเป็นอันพ้นสามารถ จักห้ามพระญาติผู้ใหญ่ชั้นเจ้าตาเจ้ายายก็อย่างไรอยู่ ? พระราชบิดาก็ทรงชราลงเหมือนกัน แม้ยังไม่หง่อมก็พอพระกุมารจะทรงเห็นความแปรของสังขารได้เป็นแน่ ต่างว่าเป็นห้ามสำเร็จ คนมีอายุถึงเท่านั้นแล้ว ไม่เคยพบคนแก่ คนเจ็บ คนตาย จักเป็นคนฉลาดอย่างไรได้ ? (ดูพุทธประวัติ เล่ม ๑ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส)

คณาจารย์ใหญ่อยู่ในเวลานั้น เมื่อได้ทดลองเห็นว่าไม่เป็นหนทางสัมมาสัม-โพธิญาณ จึงเสด็จออกจากสำนักคณาจารย์นั้นไปถึงอุรุเวลาประเทศ ได้ทอด-พระนตรเห็นสถานที่นั้นเป็นที่สบายควรเป็นที่อยู่ของผู้มีความเพียรได้ จึงเสด็จประทับบำเพ็ญทุกรกิริยาตามลัทธิอีกอย่างหนึ่งถึง ๓ วาระ จนพระกายเหี่ยวแห้งซูบผอม มีพระกำลังน้อย เสด็จไปที่ไหนก็ซวนล้ม แม้ถึงอย่างนี้ก็มิได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ จึงทรงเห็นว่าบางทีจะเป็นในทางใจบ้างกระมัง และทรงดำริเห็นว่าความเพียรเช่นนั้น คนซูบผอมอย่างพระองค์นี้ไม่สามารถจะทำได้ จำจักต้องกินอาหารให้มีกำลังเสียก่อน ก็ทรงเลิกทุกรกิริยานั้นเสีย กลับเสวยพระอาหารโดยปกติต่อไป เมื่อทรงมีพระกำลังปกติแล้วก็ทรงเริ่มกระทำเพียรทางจิตต่อไป ก็ได้ทรงตรัสรู้อริยสัจ ๔ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า พุทธศาสนาเกิดขึ้นโดยเหตุผลทางจิตใจและปฏิเสธเสียได้โดยสิ้นเชิงว่า เกิดจากความกลัว ยิ่งกว่านั้นพระพุทธองค์ยังทรงสอนเสียด้วยว่า *ถ้าท่านกลัวทุกข์ไม่รักทุกข์ก็อย่าทำกรรมชั่วทั้งในที่ลับและที่แจ้ง ถ้าท่านจักทำหรือทำอยู่ซึ่งกรรมชั่ว ความพ้นจากทุกข์จะไม่มีแก่ท่านผู้แม้โลดหนีไปอยู่* (พุทธอุทาน ๒๕/๑๕๐)

อันสาเหตุของศาสนาที่ว่าเกิดจากความกลัวนั้น เนื่องจากสมัยมนุษย์ยังครองชีวิตตามป่าดง อันตรายที่เกิดจากธรรมชาติ เช่น พายุพัด ฟ้าผ่า ฟ้าคะนอง แผ่นดินไหว อันตรายอันเกิดจากธรรมชาติเช่นนี้ทำให้หวาดกลัว เป็นเหตุให้มีการวิงวอนและสักการบูชา ขอให้เหตุร้ายนี้สงบลง หรือเชื่อว่ามนุษย์ที่ตายไปแล้วคงมีวิญญาณเหลืออยู่ เที่ยวสถิตอยู่ได้ และอาจร้องขอให้ช่วยเหลืออะไรได้ ดังที่เราได้ทำศาลพระภูมิหรือศาลาเทพารักษ์ขึ้นไว้สักการบูชา อ้อนวอนขอความช่วยเหลือต่าง ๆ

การเชื่อในพระพุทธศาสนาไม่มีการบังคับ แต่ให้ไตร่ตรองให้เห็นจริงด้วยตนเองเสียก่อนแล้วจึงเชื่อ ดังมีมาในสีหสูตรมีความว่า เสนาบดีผู้หนึ่งชื่อสีห ได้ไปเฝ้าพระพุทธองค์ และทูลถามข้อธรรมแก่พระองค์ เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสพระธรรมเทศนาจบแล้ว พระองค์ตรัสว่า สีหเป็นคนมีชื่อเสียง มีคนรู้จักมาก จะทำอะไรต้องใคร่ครวญเสียก่อน ทั้งนี้ก็เพื่อทรงชี้ให้เห็นว่า ก่อนที่จะเชื่ออะไรให้หาเหตุผลเสียก่อน มิฉะนั้นผู้อื่นจะดูแคลน และหลักที่ควรเชื่อถือ พระองค์ก็ได้ทรงกำหนดไว้ในกาลามสูตรว่า "อย่าได้ถือ (๑) โดยฟังตามกันมา (๒) โดยสืบต่อกันมา (๓) โดยตื่นข่าวลือ (๔) โดยอ้างตำรา (๕) โดยนึกเดาเอา (๖) โดยคาดคะเน (๗) โดยตรึกตามอาการ (๘) โดยชอบใจว่าต้องตามลัทธิของตน (๙) โดยเชื่อว่าผู้พูดควรเชื่อได้ (๑๐) โดยนับถือว่าท่านเป็นครูของเรา ดูก่อนชาวกามาละทั้งหลาย เมื่อใดท่านรู้ได้ด้วยตนเองว่าธรรมเหล่านี้เป็นอกุศลมีโทษ นักปราชญ์ติเตียน เมื่อทำแล้วย่อมให้เกิดแต่ส่วนที่ไม่เป็นประโยชน์ และทุกข์ ท่านควรละธรรมเหล่านั้นเสีย ธรรมเหล่านี้เป็นกุศลไม่มีโทษ นักปราชญ์สรรเสริญ เมื่อทำแล้วย่อมให้เกิดประโยชน์และสุข ท่านควรเข้าถึงธรรมเหล่านั้นอยู่" และเพื่อให้ทราบว่าพระศาสนานี้เพื่ออะไร พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้ในพระไตรปิฎกว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้เราประพฤติมิใช่เพื่อหลอกลวงคน มิใช่เพื่อเรียกร้องคนให้มานับถือ มิใช่เพื่ออานิสงส์ ลาภ สักการ และความสรรเสริญ มิใช่เพื่ออานิสงส์เป็นเจ้าลัทธิและแก้ลัทธิอย่างนั้นอย่างนี้ เราประพฤติเพื่อสังวรความสำรวม เพื่อปหานความละ เพื่อวิราคความหายกำหนัดยินดี เพื่อนิโรธความดับทุกข์" ดังนี้จะเห็นได้ว่า พระพุทธโอวาทมีความบริสุทธิ์ผ่องแผ้วประการใด พระองค์

มิได้ชักชวนให้มาหลงเชื่อ แต่ให้ทราบความจริงแล้วจึงควรเชื่อและให้รู้จุดประสงค์และหลักสำคัญในศาสนาของพระองค์

การที่บุคคลบอกว่าเขาเชื่อในสิ่งใด และความเชื่อนั้นจะจริงจังเพียงใด ควรพิจารณาความเห็นของศาสตราจารย์เรดในบทความว่าด้วยกลิ่น

เพราะจิตเป็นสำคัญในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าชนเหล่าใดสำรวมระวังจิต ชนเหล่านั้นจะพ้นจากเครื่องผูกคือมาร "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรม แม้อันหนึ่งอื่นเหมือนจิต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตอันบุคคลไม่ฝึกแล้ว ไม่ได้คุ้มครองแล้ว ไม่ได้รักษาแล้ว ไม่ได้ระวังแล้ว เป็นไปเพื่อความฉิบหายอันใหญ่ จิตอันบุคคลได้ฝึกแล้ว ได้คุ้มครองแล้ว ได้รักษาแล้ว ได้ระวังแล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์อันใหญ่" แต่ก่อนที่จะรู้ว่าอะไรได้เกิดขึ้นในจิตใจเป็นดีหรือชั่ว กุศลหรืออกุศล ถ้าจะกล่าวในทางที่เข้าใจได้ง่ายก็คือ ความรู้สึกที่ได้มาจากสิ่งภายนอกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ หรือที่เรียกว่า อายตน ๖ ถ้ามีประสบการณ์อันใดเกิดขึ้น ก็ต้องระวังมิให้เป็นไปในทางอกุศล ดำเนินตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ซึ่งมีอยู่มากหลายนั้นให้เหมาะสมแก่พฤติการณ์ และในทางที่สูงสุดนั้น ใช้วิธีเจริญวิปัสสนากรรมฐาน คือ ทำความสงบใจให้เกิดปัญญาเห็นธรรม

การสืบสวนทางจิตใจ

เพราะเหตุที่ในบางปรัชญาไม่แสดงความเป็นจริงและเหตุผลให้เห็นได้ ศาสตราจารย์โทแมส เรด (Professor Thomas Reid) แห่งมหาวิทยาลัยแกลสโก ได้พิจารณาทางธรรมชาติโดยสามัญสำนึก มีหลักการคล้ายคลึงกับทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวว่า จิตมนุษย์นั้นแปลกประหลาดน่าพิศวงเช่น

เดียวกับอวัยวะส่วนอื่นของร่างกาย ต่างก็มีหน้าที่กระทำกิจการด้วยความวิเศษพิสดาร ไม่แต่เท่านั้นยังมีเหตุผลที่ควรคิดว่า จิตมีลักษณะนิ่มนวล มีระดับสูงกว่าร่างกาย ซึ่งสวรรค์เสกสรรมาให้ ฉะนั้น จึงเป็นการสมควรที่จะกระทำการวิจัยโดยทั่วไป และในความสำคัญที่มีอิทธิพลอยู่เหนือวิชาการทั้งหลาย

ในศิลปและวิทยาศาสตร์ซึ่งเกี่ยวข้องกับจิตใจ หน้าที่ของมันเป็นจักรกลซึ่งเราต้องศึกษา และเมื่อเราเข้าใจธรรมชาติ ความบกพร่อง ความไม่สม่ำเสมอ ความประณีตของจิตใจ เราก็สามารถจะใช้เพื่อผลสำเร็จในกิจการได้อย่างกว้างขวาง ในศิลปอันประณีตจิตใจเป็นสิ่งสำคัญ ช่างทาสีจินตกวี ตัวละคร ผู้แสดงสุนทรพจน์ นักธรรม และนักการเมือง พยายามกระทำจิตใจในทางต่าง ๆ กัน เพื่อผลที่สุดแต่ละอย่าง เมื่อได้กระชับความสัมพันธ์ตรงส่วนของสังขารธรรม ก็ได้รับความสำเร็จ บรรดาศิลปทั้งหลายจะไม่ตั้งอยู่บนพื้นฐานอันมั่นคง หรืออิงอยู่กับวิทยาศาสตร์ที่ทรงคุณค่า จนกว่าจะประกอบขึ้นด้วยหลักการของสังขารธรรม

บุคคลผู้มีความฉลาดได้ยอมรับหรือควรจะยอมรับว่า มีความรู้ตามธรรมชาติอยู่ทางเดียวเท่านั้น คือ ทางความสังเกตและความชำนาญ โดยสังขารธรรมของเรา เรามีความโน้มเอียงอย่างแรงที่จะติดตามข้อเท็จจริงและความสังเกตและกฎทั่วๆ ไป นำมาใช้ให้บังเกิดผล กระบวนการหาความเข้าใจอันนี้เป็นที่รู้กันในมนุษยชนในกิจธุระประจำวัน และมีทางนี้ทางเดียวเท่านั้นในปรัชญาที่จะพบความจริงได้ มนุษย์ผู้พบครั้งแรกว่าความเย็นทำให้น้ำแข็งและความร้อนทำให้เป็นไอ และก็อาศัยกฎอันเดียวกัน วิธีอันเดียวกัน และอย่างเดียวกันกับการพบกฎแห่งความถ่วง และคุณสมบัติของแสง เป็นกฎของสามัญสำนึก บุคคลผู้ใช้ปรัชญาอย่างอื่นในทางวัตถุก็ดี ในทางจิตใจก็ดี

ย่อมจะพลาดจากที่หมาย บรรดาทฤษฎีทั้งหลายอันแปลกประหลาด ว่าด้วยการเกิดของโลก การเกิดของสัตว์ ความชั่วในศีลธรรม ซึ่งห่างไกลไปจากความจริงก็เป็นสิ่งที่ไร้สาร และ งมงายทฤษฎีในความเห็นนั้นเป็นเรื่องเก่าแก่โบราณมาก เรื่องราวต่าง ๆ เหล่านั้น ไม่สามารถจะให้ความจริงได้มีแต่ความสงสัย

การที่เรารู้ได้ทุกอย่างในสังขารนั้น เกี่ยวเนื่องจากกายวิภาคศาสตร์และความสังเกต และจำเป็นต้องเกี่ยวแก่กายวิภาคศาสตร์แห่งจิตใจ เราจึงจะสามารถพบอำนาจและกฎของจิตใจ แต่ความรู้ในที่นี้ยากยิ่งกว่าวิชาอย่างอื่น เพราะฉะนั้นจึงไม่น่าประหลาดเลยที่มนุษย์พัฒนาไปในวิชาเกี่ยวแก่จิตใจได้น้อย การที่จะรู้ว่าจิตใจนั้นคิดอะไรอยู่ จึงเป็นการกระทำที่ไม่ง่ายเลย ในส่วนกายวิภาคศาสตร์ที่เกี่ยวแก่กาย นักกายวิภาคศาสตร์มีโอกาสอันดีที่จะพิจารณาได้ด้วยตาของตนเอง ในร่างกายของบุคคลผู้มีอายุเพศและลักษณะที่แตกต่างกัน และเมื่อมีบกพร่องขัดข้องหรือผิดธรรมดาในคนหนึ่งก็เอาไปเทียบให้เห็นได้โดยชัดเจนและสมบูรณ์ แต่นักกายวิภาคศาสตร์ทางจิตใจไม่มีโอกาสจะทำอย่างเดียวกันนั้นได้ แต่จะกระทำได้ก็ด้วยการพิจารณาด้วยจิตใจของตนเองเท่านั้น เขามีทางทำได้ก็แต่การรวบรวมจิตใจของคนอื่นที่รู้ได้จากสัญญาณภายนอก แต่สัญญาณเช่นว่านี้ก็เคลือบคลุมเกินไป ฉะนั้น จึงแล้วแต่เขาจะแบ่งเอาได้จากความสังเกตของตนเอง เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าที่จะรู้จิตใจและความประพฤติดีชั่วของคนอื่นนั้นยุ่งยากเหลือเกิน นอกจากจะสังเกตเอาจากกิริยาที่แสดงออก จากการปลูกฝังนิสัยสันดานแลการศึกษาอบรม เป็นการควรที่จะรู้ประวัติของบุคคล เกี่ยวแก่หน้าที่ต่าง ๆ ของสังขาร (การกระทำทางกาย วาจา หรือใจ ตามนัยทางพระพุทธศาสนา) ตั้งแต่เป็นเด็กจนถึงวัยที่รู้เหตุผลว่ามีพฤติการณ์อย่างไรบ้าง และต่อนั้นไปก็มีนิสัยสุกงอมแสดงออก

เป็นความเห็น ความรู้สึกนึกคิดปรากฏขึ้นในตัวเรา ติดเป็นนิสัยตามที่ได้อบรมมา นี่แหละเป็นสมบัติเป็นประวัติธรรมชาติ ซึ่งอาจจะให้แสงสว่างแก่เราให้มองเห็นกำลังและหน้าที่ต่าง ๆ ของสังขาร (ในทางพระพุทธศาสนาควรแปลว่าการกระทำทางกาย วาจา หรือใจ) ยิ่งกว่าจะอ้างอิงหลักการของปรัชญาเมธี ซึ่งมีมาแต่เริ่มสร้างโลก จะไม่มีผลอันใดที่จะปรารถนาในสิ่งที่ธรรมชาติไม่ได้ช่วยเหลือ ผลสะท้อนหรือการแสดงออกเป็นความประพฤติเท่านั้นเป็นเครื่องมือ ซึ่งทำให้เรารู้ได้ถึงอำนาจแห่งจิตใจ ซึ่งต้องสังเกตอย่างเชื่องช้ามาตั้งแต่ไร้เดียงสาจนเป็นผู้ใหญ่*

นอกจากข้อวิเคราะห์ดังกล่าวแล้ว ก็ไม่มีทางอื่นจะรู้จิตใจของคนอื่นได้ และแม้จิตใจของตนเองในบางกรณีก็รู้ได้ยาก เช่น นักปรัชญาบางคนเห็นว่าตัวตนของตนไม่ใช่ตน แต่มีข้อแย้งว่าความคิดเห็นเช่นนั้นไม่มีเหตุผล ถ้าตัวของตัวไม่ใช่ตัวแล้ว ตัวตนของผู้นั้นจะมิได้ทำขึ้นด้วยแก้วด้วยหินหรือ และที่ว่าเป็นตัวตนนั้นเพราะวิญญาณมีอยู่ เช่น มีความรู้สึกว่า ข้าพเจ้ากำลังคิดอะไรอยู่ ฉะนั้นจึงรู้สึกว่าเป็นตัวของข้าพเจ้าหรือว่าข้าพเจ้ากำลังนอนหลับอยู่ หรือว่าข้าพเจ้าไม่ได้ทำอะไรเลย หรือว่าร่างกายได้เคลื่อนไหวไป หรือว่าพักนิ่งอยู่เหล่านี้ทำให้รู้ว่าเป็นตัวของตัวเอง ในทำนองเดียวกันนี้ สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือตายเกิดเกิด ตายสูญ ว่า

(๑) นึกพิจารณาดูตนเองตั้งแต่เกิดและจำความได้มาจนบัดนี้ รูปกายของเราเองเปลี่ยนแปรไปแล้วเท่าไร และยังจะเปลี่ยนแปรไปอีกจนถึงตาย ถ้าเอารูปถ่ายเมื่อยังเด็กมา และไม่มีใครบอกว่าเป็นรูปเราเอง เราคงจำไม่ได้

* พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า จะดูคนต้องดูนาน ๆ

ความรู้สึกทางตาในเมื่อได้เห็นรูป รู้สึกทางหูเมื่อได้ยินเสียง รู้สึกทางจมูกในเมื่อได้ดมกลิ่น รู้สึกทางลิ้นในเมื่อได้ลิ้มรส รู้สึกทางกายในเมื่อได้กระทบสิ่งที่มาถูกกาย รู้สึกทางใจ (นึกคิด) ในเมื่อได้นึกคิดเรื่องความรู้ทุกข์ รู้สุข รู้ไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่สุข ความรู้จำ ความนึกคิดประกอบกับเรื่องต่าง ๆ ที่มีแก่เราอยู่ (แม้ในเวลาที่อ่านหนังสือนี้ เหล่านี้ เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดขึ้นใหม่และดับไป นับไม่ถ้วนว่าเท่าไรแล้ว นึกดูในบัดนี้ก็เห็นได้ แต่เราเคยรู้สึกว่าเราเป็น ๒ คนบ้างหรือไม่ตั้งแต่จำความได้จนบัดนี้ แม้ส่วนต่าง ๆ ของกายและความเป็นไปเมื่อครั้งเป็นเด็กกับเดี๋ยวนี้ต่างกันมากมาย เราก็ไม่เคยรู้สึกว่าเราเป็น ๒ คนเลย ไม่ต้องกล่าวถึง ๓–๔ คน อะไรเป็นเราน่าพิจารณา

(๒) เมื่อเรานอนหลับฝัน ในฝันนั้นเราไปในที่ต่าง ๆ ไปทำอะไรไปพูดอะไรต่าง ๆ อาจฝันไปนรกก็ได้ ไปสวรรค์ก็ได้ หัวเราะก็ได้ ฝันว่าตายก็ได้ ในเวลาฝัน เรารู้ว่าเราเป็นเช่นที่ฝันจริง ๆ ไม่รู้ว่าฝัน (แต่บางคราวรู้ว่าฝันในฝันก็มี) ต่อเมื่อตื่นขึ้นจึงรู้ว่าฝัน คือ ตื่นจากฝัน ในเวลาฝันนั้นร่างกายเรานอนอยู่ที่ที่นอน ไม่ได้ไปไหน ไม่ได้ทำอะไร แต่เราในฝันไปทำอะไร ๆ ในที่ต่าง ๆ คิดดูเราเป็นร่างกายอันนี้หรือ หรืออื่นจากกายอันนี้

แต่ความรู้สึกว่า เป็นตัวตน ของตน นั้นอย่าไปปน กับสามัญ ลักษณะที่เป็น "อนตฺตา" ไม่ใช่ตัวตนของใคร ในที่นั้นท่านหมายถึงร่างกายที่จะแก่ เจ็บ ตาย ไม่อยู่ในอำนาจ ไม่สามารถจะควบคุมเหนี่ยวรั้งไว้ได้ จึงเรียกไม่ได้ว่าเป็นตัวตนตามทางพระพุทธศาสนา แต่คงเป็นกายอยู่ และกายจะรู้สึกมีสุข หรือทุกข์ ก็ติดต่อสืบเนื่องทางอายตน ๖ คือเมื่อ อายตนภายใน คือ หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ ไปกระทบกับอายตนภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ นี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นหลักเริ่มต้น ที่จะ

นำไปสู่ความรู้สึกทาง กาย วาจา ใจ ในการค้นคว้าทางจิต (An inquiry into the human mind) ของศาสตราจารย์เรด ก็ใช้วิญญาณหรือความรู้สึกทั้ง ๕ (The five senses) คือ ๑ กลิ่น (Smell) ๒ รส (Tasting) ๓ เสียง (Hearing) ๔ โผฏฐัพพะ (Touch) ๕ รูป (Seeing) ส่วนใจคงหมายรวมอยู่ในผลที่เกิดจากความรู้สึกทั้ง ๕ นั้น ตามที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า ธรรมารมณ์

ในทางพระพุทธศาสนา อายตนภายใน คือ ระบบประสาทประกอบขึ้นด้วยประสาทรู้สึกต่าง ๆ กับสิ่งภายนอก หรืออายตนภายนอก แล้วเปลี่ยนเป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตัณหา อุปาทาน ราค โทสะ โมห มีความสุข ทุกข์ ยินดี ยินร้าย ไม่สุข ไม่ทุกข์ ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย มีความมุ่งหมายในทางสงบ ระงับดับกิเลส และในทางที่สูงสุดนั้นคือนิพพาน แต่ความมุ่งหมายในความรู้สึกทั้ง ๕ ของศาสตราจารย์เรดนั้น เมื่อความรู้สึกเกิดจากทวารทั้ง ๕ นั้นแล้วมีอาการกิริยาอย่างไร ทั้งนี้เพื่อมุ่งหาความจริงที่ปรากฏจากธรรมชาติ เพื่อมิให้เชื่อถือในสิ่งที่เกินกว่าธรรมดาของมนุษย์จะทำได้

ควรพิจารณาความรู้สึกทั้ง ๕ ซึ่งนำมาพอเป็นเครื่องสังเกตดังต่อไปนี้

ศาสตราจารย์เรดกล่าวว่า เนื่องแต่เป็นการยากที่จะทราบจิตใจของคน และยากที่จะวางกฎเกณฑ์เบื้องต้นลงไว้ จึงชอบที่จะดำเนินไปด้วยวิธีที่เห็นได้ง่าย ๆ ด้วยความระมัดระวังเป็นชั้น ๆ ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น อายตนหรือความรู้สึกทั้ง ๕ (The five senses) เป็นลักษณะที่เหมาะแก่เหตุ และจะนำมาพิจารณาในชั้นต้นเพื่อการจำแนกความรู้สึกนึกคิด และด้วยเหตุอันเดียวกันจะเป็นเครื่องนำให้พิจารณาถึงความสำคัญในความรู้สึกต่าง ๆ นั้นว่าอย่างไหน

จะนำหน้า ไม่ใช่ว่าจะเลือกเอาในอันที่อ่อนโยนหรือมีประโยชน์แต่จะเลือกเอาในอย่างที่จะทำให้เห็นได้ง่าย ๆ และซึ่งมีอันตรายน้อย ในอันที่จะทำให้หลงผิดเห็นอย่างหนึ่งเป็นอีกอย่างหนึ่ง

ในความเห็นดังกล่าวนี้ ได้จำแนกวิญญาณหรือความรู้สึกออกเป็น ๕ ทาง คือ กลิ่น (Smell) รส (Tasting) เสียง (Hearing) โผฏฐัพพะ (Touch) และรูป (Seeing)

ว่าด้วยกลิ่น (Of Smelling)

ศาสตราราจารย์โทแมส เรด กล่าวว่า ปรัชญาธรรมชาติ (Natural Philosophy) บอกเราว่าบรรดาร่างกายของสัตว์และผักทั้งหลาย และบางทีรวมถึงเรือนร่างอื่น ๆ ขณะให้เปิดอยู่ในอากาศ ได้ส่งลมหายใจ หรือกระจายลมออกไป ไม่ใช่เพื่อดำรงชีวิตและความเติบโตเท่านั้น แต่กระทำให้เกิดการหมักหมมและบูดเน่า เชื้อเล็ก ๆ อันทำให้เปลี่ยนแปลงธาตุได้นี้ย่อมจะกดดันซึ่งกันและกัน และกระจายตนเองไปในอากาศจนกว่าจะไปพบร่างอื่น ๆ แล้วเข้าผสมพันธุ์กันเกิดเป็นสังขารใหม่ บรรดากลิ่นทั้งหลายของต้นไม้ และของสังขารอื่น ๆ เกิดจากสิ่งแปรธาตุเหล่านี้ และส่งกลิ่นทั่วไปเท่าที่กระจายไปถึง และสัตว์บางชนิดมีกลิ่นแรง ก็แสดงออกว่าส่งกลิ่นไป ได้ไกล

จะเป็นอย่างที่นักวิเคราะห์ธาตุ (Chemists) บางคนเห็นว่าร่างกายทุกชนิดมีวิญญาณ มีกลิ่น และมีคุณธรรมโดยเฉพาะ มีอาการระเหยได้รวดเร็วบินไปในอากาศ เพื่อแสวงสิ่งรองรับที่เหมาะสมเช่นว่านี้หรือไม่ ข้าพเจ้าไม่ได้สอบสวน กรณีนี้ก็เช่นเดียวกับทฤษฎีอื่น ๆ ค่อนข้างจะเป็นผลของการคิดคำนึงมากกว่า

กายวิภาคศาสตร์บอกเราว่า เยื่อพังผืดที่รับน้ำเมือกออกมา และฆาน ประสาทซึ่งเกี่ยวเนื่องไปยังเยื่อพังผืดอันอ่อนน่วม เป็นอวัยวะทำให้เกิด สัญชาติญาณความรู้สึกอันฉับไว ดังนั้นเมื่อร่างกายไม่หายใจหรือไม่ดูดลม เข้าจมูกหรือเยื่อพังผืดหรือฆานประสาทไม่ทำหน้าที่ มันก็ไม่สามารถจะได้กลิ่น

เมื่อได้กล่าวถึงอวัยวะหรือสื่อแห่งวิญญาณ บัดนี้จะได้พิจารณาโดย ถี่ถ้วนถึงความรู้สึกของจิต เมื่อเราดมกลิ่นดอกกุหลาบหรือดอกพลับพลึง เมื่อ ในภาษาของเรายังไม่มีคำอื่นจะเรียกขานในความรู้สึกอันนี้ โดยไม่คำนึงถึง ชื่อตามความหมายของสิ่งของแต่ละอย่าง แต่จะเรียกมันว่ากลิ่นเท่านั้น

สมมติว่ามีบุคคลซึ่งไม่เคยสูดกลิ่นนี้มาแต่ก่อนมาได้รับกลิ่นดอกกุหลาบ ขึ้นในทันทีทันใด เขาจะสังเกตได้หรือไม่ว่าในระหว่างกลิ่นกับดอกกุหลาบ นั้น มันเหมือนกันไหม และยิ่งกว่านั้นในระหว่างกลิ่นนั้นกับสิ่งอื่น ๆ ด้วย เป็นการแน่นอนว่าเขาไม่สามารถจะสังเกตเห็นได้ เขาจะรู้สึกขึ้นในตนเอง ว่า เขาได้มีความรู้สึกเช่นนั้นมาก่อน เขารู้สึกว่าเขาเองไม่ได้เป็นต้นเหตุให้ เกิดขึ้น และก็ไม่ได้เนื่องจากสิ่งธรรมชาติ อันจะเกิดขึ้นจากร่างกายหรือ จิตใจ เนื่องจากสิ่งที่อยู่ใกล้ชิดและห่างไกล มันไม่เหมือนกับสิ่งใดอื่นทั้งสิ้น ซึ่งจะนำมาเปรียบเทียบกันได้ เขาไม่สามารถจะลงความเห็นว่าเป็นเพราะ อะไรทั้งสิ้น จะเป็นเพราะไม่สามารถจะบรรยายได้ว่า มันมีรูปร่างมีสีมี ขนาดหรือเป็นร่างกายชนิดใด ๆ เขาไม่สามารถจะบอกว่ามันเป็นอะไร ยิ่ง กว่าจะบอกว่ามันเป็นความเศร้า หรือความบันเทิง และเขาไม่สามารถจะ พิจารณาเห็นว่ามันมีตัวตน แต่มันเป็นเพียงความรู้สึกของจิตใจที่ลึกลับและ อธิบายไม่ได้

กลิ่นทั้งหลายย่อมอ่อนและแรงต่าง ๆ กัน มีทั้งหอมและเหม็น โดยมากกลิ่นที่อ่อนโยนเป็นกลิ่นหอม ที่แรงเป็นกลิ่นเหม็น ชื่อกลิ่นทั้งหมดเราแยกให้เป็นรายละเอียด เช่น กลิ่นกุหลาบ กลิ่นแจสมิน และยังมีชื่อทั่ว ๆ ไป เช่น หอม เหม็น ขื่น รา เน่า กลิ่นศพ บางกลิ่นก็ทำให้ชุ่มชื่นมีชีวิตผ่องใส บางกลิ่นก็กดจิตใจให้เศร้า

วิญญาณและสัญญาเกี่ยวแก่ลักษณะแห่งความเชื่อในธรรมชาติ

ศาสตราจารย์เรดกล่าวว่า จะได้พิจารณาถึงความรู้สึกของกลิ่นโดยทั่ว ๆ ไป ในชั้นต้นข้าพเจ้าจะเปรียบเทียบความรู้สึกกับความจำและความคิดคำนึง

ข้าพเจ้าคิดถึงกลิ่นของดอกกุหลาบเมื่อข้าพเจ้ายังไม่ได้ดม และมันก็เป็นไปได้ว่า ขณะที่ข้าพเจ้าคิดถึงนั้นไม่ได้มีดอกกุหลาบหรือกลิ่นกุหลาบอยู่เลย แต่เมื่อข้าพเจ้าได้ดมดอกกุหลาบข้าพเจ้าปลงใจเชื่อว่าความรู้สึกนั้นได้มีขึ้นจริงนี้เป็นธรรมดาของความรู้สึกทั่วไป คือว่าสิ่งที่คิดถึงนั้นไม่ได้มีอยู่แต่สังเกตเห็นได้ โดยนัยเดียวกันสิ่งที่สังเกตเห็นไม่ได้แต่มันมีตัวตนได้ข้าพเจ้าจึงเกิดความสงสัยขึ้นได้ง่าย ๆ ถึงความเป็นตัวตนของข้าพเจ้า เช่นเดียวกับความรู้สึกที่มีขึ้นในตัวของข้าพเจ้า แม้ปรัชญาเมธีผู้มีความรู้สึกซึ่งได้พยายามพิสูจน์ว่าตัวตนของตนไม่เป็นจริง ก็ได้ทิ้งความรู้สึกนั้นไว้เฉย ๆ ยิ่งกว่าจะพิจารณาปัญหาความเป็นจริงแห่งตัวตน

ดังนั้นความรู้สึกในที่นี้อันเกี่ยวแก่กลิ่นเป็นอาทิจึงเกิดแก่จิตใจเป็น ๓ ทางต่างกัน คือ ๑ สามารถดมได้ ๒ สามารถจำได้ ๓ สามารถคิดคำนึงหรือนึกคิดได้ ใน ๑ จำต้องประกอบด้วยความเชื่อถือในตัวตนในปัจจุบัน

ใน ๒ จำต้องประกอบด้วยความเชื่อในตัวตนมีล่วงมาแล้ว และใน ๓ มันไม่ได้ประกอบด้วยความเชื่อเลย แต่เป็นไปตามตรรกวิทยาเรียกว่าความเข้าใจ (Simple apprehension)

เหตุใดวิญญาณ หรือความรู้สึกจึงบังคับ ให้มีความเชื่อต่อความเป็นตัวตน ในปัจจุบันและ "ความจำ" เป็นความเชื่อในตัวตนที่ล่วงมาแล้ว ส่วน "ความคิดคำนึง" ไม่มีความเชื่ออยู่ด้วยเลย ข้าพเจ้าเชื่อว่าไม่มีปรัชญาเมธีคนใดสามารถให้เหตุผลได้ มันเป็นธรรมชาติของความรู้สึกทางจิตใจ มันเป็นขึ้นง่าย ๆ และมีกำเนิดมาดังนั้น มันจึงเป็นการกระทำอันลึกลับของจิตใจ

สมมติว่าครั้งหนึ่งและครั้งเดียวเท่านั้น ข้าพเจ้าได้ดมดอกทิวเบอร์-โรส (Tuberose) ในห้องหนึ่งซึ่งปลูกอยู่ในกระถาง มีกลิ่นหอมมาก รุ่งขึ้นข้าพเจ้าได้บอกเล่าถึงสิ่งที่ข้าพเจ้าได้เห็นและได้ดม เมื่อข้าพเจ้ามีจิตใจจดจ่ออยู่ด้วยความระมัดระวังต่อความรู้สึกที่ผ่านมา ในจิตใจของข้าพเจ้าในกรณีนี้เท่าที่จะทำได้ ก็ปรากฏออกมาอย่างชัดแจ้งว่าสิ่งที่ข้าพเจ้าได้เห็นเมื่อวานนี้และกลิ่นหอมที่ข้าพเจ้าได้ดม ขณะนี้เป็นความรู้สึกในจิตใจของข้าพเจ้าเมื่อข้าพเจ้ายังจำมันได้อยู่ ต่อไปข้าพเจ้าคิดคำนึง (Imagine) ได้ว่า กระ-ถางและดอกไม้นี้ได้ย้ายเข้ามาอยู่ในห้องซึ่งข้าพเจ้านั่งอยู่นี้ และให้กลิ่นอย่างเดียวกัน และนี่ก็เช่นเดียวกัน สิ่งที่ข้าพเจ้าได้เห็นและได้ดม เป็นสิ่งที่ทำให้ข้าพเจ้าคิดคำนึง

ปรัชญาเมธีบอก ข้าพเจ้าว่า ปรากฏการณ์อันเป็นความจำและความคิดคำนึงของข้าพเจ้าในกรณีนี้ ไม่ใช่เป็นวิญญาณที่ล่วงมาแล้ว แต่เป็นมโนคติเป็นภาพเป็นความคิดนึกไป หรือเป็นกลิ่นชนิดต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้าได้ดม เป็น

อันว่าความคิดเห็นอันนี้ บัดนี้ได้เกิดมีขึ้นในจิตใจหรือในสมองของข้าพเจ้า และจิตใจได้คำนึงถึงความคิดเห็น (Idea) ในปัจจุบันสืบเนื่องมาจากปรากฏ-การณ์ที่ล่วงมาแล้ว ดังนั้นจึงเรียกว่าความจำ (Memory) หรือความคิดคำนึง (Imagination) นี่เป็นคำสอนในความคิดเห็นทางปรัชญา ซึ่งเราจะไม่ตรวจสอบในเวลานี้ เพื่อไม่ให้สับสนแก่วิถีทางอันซับซ้อนของการสืบสวนค้นคว้าอันมีอยู่ในปัจจุบัน เมื่อพิเคราะห์โดยถ่องแท้ ความจำแสดงให้ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นการกำหนดหมายรู้ในสิ่งที่ล่วงมาแล้ว และไม่มีความมุ่งหมายในความคิดเห็นในปัจจุบัน เราจักได้พิจารณาระบบความคิดเห็นในภายหลัง และพยายามที่จะแสดงให้เห็นว่า ยังไม่มีข้อพิสูจน์อันมั่นคงว่าอะไรเป็นความคิดเห็น มันเป็นเพียงเรื่องประดิษฐ์ขึ้น และสมมติฐาน (A mere fiction and hypothesis) จัดแจงขึ้นเพื่อแก้ปัญหาในปรากฏการณ์แห่งความเข้าใจของมนุษย์ แต่มันก็ไม่เป็นคำตอบแก่ที่หมายปลายทางอันนี้ได้เลย และสมมติฐานแห่งความคิดเห็น หรือภาพของวัตถุ ซึ่งปรากฏอยู่ในจิตใจหรือในสมอง เป็นที่มาของประคนธรรม* (Paradoxes) ขัดแย้งต่อสามัญสำนึก กระทำให้เกิดความสงสัยไม่แน่นอนทำความอัปยศให้แก่ปรัชญาทางจิตใจ เป็นเครื่องเยาะเย้ยและดูหมิ่นของปัญญาชน

เมื่อข้าพเจ้าจำกลิ่นดอกทิวเบอร์โรสได้ วิญญาณหรือความรู้สึกซึ่งข้าพเจ้ามีอยู่เมื่อวานนี้ ในบัดนี้ไม่มีแล้วคงมีแต่ความจำ และเมื่อมาคำนึงถึงมันในปัจจุบัน ก็รู้ว่าวิญญาณเท่านั้นหาใช่ความคิดเห็นอันใดอันหนึ่งไม่เป็นความคิดคำนึง (Imagination) ของข้าพเจ้า แต่แม้ความมุ่งหมายของ

---

๑. คำนี้เอามาจากหนังสือประคนธรรมของพระอมราภิรักขิต ราชาคณะวัดบรมนิวาศน์

วิญญาณหรือความรู้สึก สัญญาหรือความจำ และความคิดคำนึง จะเหมือนกันก็ดี ความนึกคิดในจิตใจก็ยังแตกต่างกัน และสังเกตเห็นได้ง่าย เช่น กลิ่น รส และเสียง ข้าพเจ้ามีความรู้สึกว่าแตกต่างกันในชนิด ระหว่างวิญญาณและสัญญา และระหว่างทั้ง ๒ อย่างนี้กับความคิดคำนึง ข้าพเจ้าประจักษ์ด้วยว่า วิญญาณบังคับให้ข้าพเจ้าเชื่อว่ากลิ่นที่มีขึ้นในปัจจุบันนั้นมีอยู่ และจำกลิ่นที่ล่วงมาแล้วได้ กลิ่นมีขึ้นในปัจจุบันเป็นเครื่องหมายแห่งวิญญาณ กลิ่นที่มีมาแต่ก่อนเป็นเครื่องหมายแห่งสัญญา ถ้าท่านถามข้าพเจ้าว่า ทำไมข้าพเจ้าเชื่อว่ากลิ่นได้มีขึ้น ? ข้าพเจ้าไม่สามารถจะให้เหตุผลอื่น ๆ หรือไม่สามารถจะให้เหตุผลอันหนึ่งอันใดอีก นอกจากจะบอกว่าข้าพเจ้าได้ดมมัน ถ้าท่านถามข้าพเจ้าว่า ทำไมจึงเชื่อว่ามีกลิ่นอยู่เมื่อวานนี้ ? ข้าพเจ้าไม่สามารถจะให้เหตุผลอย่างอื่น นอกจากจะบอกว่า เพราะข้าพเจ้าจำได้

วิญญาณและ สัญญาเป็นกำเนิดและความรู้สึกโดยสมบูรณ์ของ จิตใจ และทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นมูลเหตุแห่งความเชื่อ แต่ความคิดคำนึงแตกต่างไปจากทั้ง ๒ อย่างนี้ ซึ่งไม่ประกอบด้วยความเชื่อ วิญญาณหมายถึงปรากฏการณ์เป็นตัวตนของสิ่งหนึ่งในปัจจุบัน สัญญาหมายถึงปรากฏการณ์ในอดีต แต่ความคิดคำนึงมองไปในแง่เปล่าแห่งตัวตน และปราศจากความเชื่อในตัวตนหรือไม่มีตัวตน เพราะฉะนั้นจึงเป็นดังที่วิทยาลัยเรียกว่าความเข้าใจ

ความวินิจฉัยและความเชื่อในบางกรณีมาก่อนความเข้าใจ

บัดนี้มาพิจารณาถึงทางที่มาแห่งความคิดเห็น ซึ่งสอนให้เรารู้ว่าการกระทำครั้งแรกของจิตใจ อันจะเป็นความคิดเห็นนั้นคือความเข้าใจ นั้นคือความสังเกตในสิ่งของอันใดอันหนึ่ง โดยยังไม่มีความเชื่อ และภายหลังเรา

มีความเข้าใจ โดยนำเอามาเปรียบเทียบ โดยใช้ความสังเกตความเป็นอยู่ของสิ่งของนั้น ความสังเกตนี้เราเรียกว่าความเชื่อ ความวินิจฉัยหรือความรู้ การนี้แสดงให้ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นการประดิษฐ์ขึ้นโดยปราศจากมูลฐานในธรรมชาติ เพราะเป็นที่รับกันโดยทั่วไปว่า วิญญาณต้องมาก่อนสัญญาและความคิดคำนึง แล้วจึงติดตามมาด้วยความเข้าใจกำกับด้วยความเชื่อและความรู้ ซึ่งต้องมาก่อนความเข้าใจ อย่างน้อยก็ในเรื่องราวซึ่งเรากำลังพูดกันอยู่นี้ ดังนั้นในที่นี้แทนที่จะพูดว่าความเชื่อหรือความรู้ ได้รวมกันมาและเทียบกับความเข้าใจ เราควรจะเรียกว่า ความเข้าใจนั้นมีขึ้นด้วยการขบคิด และวิเคราะห์ด้วยการวินิจฉัยอันมีมูลฐานทางธรรมชาติ และด้วยการกระทำของจิตใจ ในกรณีนี้ถือเอาร่างกายทางธรรมชาติ ซึ่งจะต้องประกอบด้วยหลักการ ธรรมชาติไม่ได้แสดงหลักการนี้แยกออกต่างหากจากกัน เพื่อให้เรารวบรวมเข้ากัน ธรรมชาติแสดงออกด้วยการผสมและรวมกันเป็นร่างคอนกรีต และจะแยกออกจากกันได้ก็ด้วยศิลป และการวิเคราะห์ธาตุ

สองทฤษฎีแห่งศรัทธาตามธรรมชาติขัดแย้งกัน และสรุปความที่ได้กล่าวแล้ว

ก็และอะไรเป็นศรัทธาหรือความรู้ซึ่งมีอยู่ในวิญญาณและสัญญา ทุกคนรู้ว่าเป็นอะไร แต่ไม่มีใครนิยามได้ มีบุคคลใดหรือตั้งใจจะนิยามวิญญาณ (Sensation or consciousness) เป็นความจริงว่าไม่มีใครทำ ถ้าไม่มีปรัชญาเมธีคนใดพยายามนิยามและอธิบายศรัทธา ประคนธรรม (Paradoxes) บางอันในปรัชญา ก็จะไม่น่าเชื่อถือยิ่งขึ้นอย่างที่ไม่เคยมี จะนำมาซึ่งความเชื่อถือโชคลางอย่างน่าสังเวชหรือเป็นไปในทางตื่นเต้นคลั่งไคล้ ไม่เคยเห็นแสงสว่างในทางที่แน่นอนนั้น การค้นพบที่ทันสมัยในความคิดเห็น

ทางปรัชญามีว่า วิญญาณ (Sensation) สัญญา (Memory) ศรัทธา (Belief) และความคิดคำนึง (Imagination) เมื่อมีจุดหมายอันเดียวกันย่อมมีกำลังและผ่องใสในความคิดเห็นหนักเบาต่าง ๆ กัน สมมติความคิดเห็นในเรื่องภพหน้ามีหรือไม่ คนหนึ่งเชื่อมั่นว่ามี นี่หมายว่าไม่มีอะไรอย่างอื่นนอกจากความคิดเห็นอันมั่นคงของเขา อีกคนหนึ่งมีทั้งไม่เชื่อและเชื่อนั้นคือเขามีความคิดเห็นอันอ่อนแอ[๑] สมมติว่าคนที่ ๓ เชื่อมั่นว่าภพหน้าไม่มี ในกรณีนี้ข้าพเจ้าไม่มีทางที่จะรู้ได้ว่า ความคิดของเขาอ่อนแอหรือมั่นคง ถ้าความคิดเห็นอ่อนแอ ความเชื่อก็มั่นคง[๒] ถ้าความคิดเห็นมั่นคงความเชื่อที่ว่าภพหน้ามี และความเชื่อว่าภพหน้าไม่มีก็มีน้ำหนักเท่ากัน ข้ออ้างอันเดียวกันนี้ ใช้เป็นข้อพิสูจน์ว่า ศรัทธาต้องมีความคิดเห็นที่แรงในความมุ่งหมายยิ่งกว่า ความเข้าใจ อย่าง เดียวกันกับ เอามาใช้เป็น ข้อพิสูจน์ว่าความรัก ก็มีแต่ ความคิดเห็นที่ แรงในความ มุ่งหมายยิ่ง กว่าความ เข้าใจอย่างเดียวกันกับเอามาใช้เป็นข้อพิสูจน์ว่า ความรักก็มีแต่ความคิดเห็นที่แรงในความมุ่งหมายยิ่งกว่าความวางเฉย ในสมมติฐานอันนี้เอาไปเทียบความรักและความชังซึ่งมีกำลังแตกต่างกัน โดยจะกล่าวว่า ในความรักนั้นมีบางสิ่งบางอย่างมากกว่าความคิดเห็น นั้นคือความพิศวาส และจะไม่มีเหตุผลสมควรเท่ากันดอกหรือที่จะกล่าวว่า ในศรัทธานั้นมีบางสิ่งบางอย่างมากกว่าในความคิดเห็น นั้นคือความตกลงใจ หรือความโน้มใจ[๓]

---

๑. เป็นคนมีความคิดรวนเรไม่แน่ใจ ผู้แปล

๒. คนโง่เบื่อง่าย ผู้แปล

๓. ดูพระพุทธาธิบาย ว่าควรปฏิบัติอย่างไรในความเห็นเรื่องภพนี้และภพหน้า ในหน้า ๓๔

ว่าด้วยรส (Of Tasting)

ส่วนมากที่กล่าวถึงกลิ่นย่อมนำมาใช้แก่รสและเสียงได้

อาจเป็นได้ว่าทุกอย่างที่จะเกิดรสได้ ในบางขนาดต้องอาศัยการละลายที่ลิ้น แลซึมเข้าขุมลิ้น เพดานปากและลำคอ ด้วยความรู้สึกสะดวกสบาย มีน้ำผสมธาตุซึ่งคอยหล่อเลี้ยงอยู่เต็ม เป็นการกระทำของธรรมชาติมีน้ำหล่อเลี้ยงละลายของแข็งได้ และธรรมชาติอันนี้ก็มีอยู่แก่สัตว์ด้วย อำนวยผลให้เกิดรส และย่อยอาหาร

ความรู้สึกหรือวิญญาณอันนี้ ทำหน้าที่รักษาปากทางของทางเดินของอาหาร เช่นเดียวกับการดมกลิ่นทำหน้าที่รักษาปากทางของทางหายใจ และด้วยอวัยวะเหล่านี้มีหน้าที่ดังกล่าวแล้ว อาหารทุกอย่างที่ลงไปสู่กระเพาะได้รับการพิจารณาอย่างถี่ถ้วนจากความรู้สึกหรือวิญญาณทั้งสอง เป็นที่ชัดแจ้งว่าเป็นการกระทำของธรรมชาติ จะปรับปรุงอาหารมิให้เป็นพิษ สัตว์ไม่มีทางอื่นในการเลือกอาหาร มนุษย์ที่ยังเป็นป่าเถื่อนอยู่ก็อย่างเดียวกัน และน่าจะเป็นได้ว่า กลิ่นและรสจะไม่มีทางเสียไปได้ เพราะกินอาหารฟุ่มเฟือยหรือนิสัยไม่ดี และจะเป็นไปได้น้อยที่จะนำเราไปให้เลือกอาหารผิดในจำพวกพืชผลธรรมชาติ และแม้แต่อาหารที่ประดิษฐ์ขึ้น ด้วยการปรุงอย่างฟุ่มเฟือยหรือทางเคมี และเภสัชกรรม ซึ่งทั้งสองอย่างนี้มักกระทำกัน และกระทำให้กลิ่นรสเหมาะสมไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อสุขภาพ และน่าจะเป็นไปได้ว่ากลิ่นและรสนั้นจะเสื่อมสลายไม่เหมาะสมในหน้าที่ธรรมชาติของมัน ก็เนื่องด้วยการปฏิบัติอันผิดธรรมดาของบุคคลผู้นำในสังคม

ความรู้สึก สองอย่างนี้ เป็นเครื่อง ใช้อย่างดีสำหรับสังเกตร่างกาย ยิ่งกว่าความรู้สึกอย่างอื่น ๆ และเพื่อจะได้ศึกษาความเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่

ของร่างกาย ซึ่งในหลายกรณีจะต้องสังเกตได้โดยรสและกลิ่น ยิ่งกว่าโดยทางอื่น มีหลายสิ่งหลายอย่างในตลาด ในโรงอาหาร ในโรงแรม เช่นเดียวกับโอสภาคารและร้านเคมีย่อมจะรู้ว่าอะไรเป็นอะไร และสังเกตสิ่งเหล่านั้นว่าดีหรือเลวโดยทางรสและกลิ่น และความวินิจฉัยในสิ่งของโดยทางความรู้สึกของเรา ในความแตกต่างกันเล็ก ๆ น้อยในรสและกลิ่น จะกระทำให้ถูกต้องได้ ไม่เป็นสิ่งที่กระทำได้ง่ายเลย

รสและกลิ่นบางอย่างกระตุ้นประสาทและบำรุงจิตใจ แต่การยกระดับจิตใจเช่นนั้นตามกฎธรรมชาติ ว่าจะถูกติดตามมาด้วยการถูกกด และจะเยียวยาได้ด้วยการปล่อยไว้ชั่วเวลาหนึ่งหรือด้วยการกระตุ้นซ้ำ แต่การกระทำเช่นนั้นทำให้เกิดการกระหาย เกิดการกระตุ้นโดยธรรมชาติ ทำให้กระหายยานัตถุ์ ยาสูบ สุราชนิดแรง ฝิ่นผสมอัลโกฮอลและอย่างอื่น ๆ ทำนองเดียวกัน

ธรรมชาติเท่านั้น จะรัดรึงความสุขและทุกข์ลงไว้ด้วย ความรู้สึกทางวิญญาณสองอย่างนี้ จะจำกัดขอบเขตบ้างก็เป็นส่วนน้อย ไม่สู้จะมีกลิ่นและรสที่ขัดต่อรสนิยมของเรา ถึงกับต้องทนต่อกลิ่นรสนั้น และเมื่อได้ชินแล้วก็ต้องสบรสนิยมในภายหลัง และการถูกรสเช่นนี้จะไม่ทำให้รสนิยมที่มีอยู่จำเจนั้นต้องเสียไป

ว่าด้วยเสียง (Of Hearing)

ชนิดต่าง ๆ ของเสียง ตำแหน่งแห่งที่และระยะทางที่มาของเสียง รู้ได้โดยประเพณีและปราศจากเหตุผล

เสียงมีคุณลักษณะต่าง ๆ กันไม่น้อยกว่ารสและกลิ่น เบื้องต้นเสียงแตกต่างกันในสำเนียง หูสามารถสังเกตเสียงได้สี่หรือห้าร้อยสำเนียงต่าง ๆ กัน และดูเหมือนต่างกันในกำลังสูงต่ำมากมายเมื่อรวมสิ่งเหล่านี้เข้าด้วยกันเราจะได้เสียงมากกว่าสองหมื่นเสียง ซึ่งต่างกันในสำเนียงและกำลัง สมมติว่าทุกเสียงมีความสมบูรณ์ แต่จะต้องสังเกตดูว่าในการทำให้เสียงสมบูรณ์จำต้องให้มีคลื่นอากาศเคลื่อนไหวยืดหดได้มากมายมีขนาดเท่า ๆ กันในทางคงทนและขอบเขต และตามกันมาเป็นละลอกด้วยความสมบูรณ์สม่ำเสมอ และคลื่นอากาศแต่ละคลื่นจะเคลื่อนไหวกลับไปมาอย่างนับไม่ถ้วน ไม่แน่นอนในทิศทางในกำลังและในเวลา เหตุนี้เราจึงสังเกตได้ง่ายว่าในเสียงเดียวนั้นมีสำเนียงต่าง ๆ กันน่ามหัศจรรย์ เกิดจากความไม่สม่ำเสมอ อันพิจารณาได้อย่างกว้างขวางจากรูปร่าง สถานที่ และกิริยาอาการ อันกระทบกระทั่งต่อสิ่งซึ่งกังวานเสียงจากสังขารอันเป็นสื่อของเสียงกระทบ หรือจากอาการรบกวนของความเคลื่อนไหวอื่น ๆ หรือจากอวัยวะของหูนั้นเอง ซึ่งมีการกระทบกระเทือน

ความหมายอันสง่างามอย่างหนึ่งก็คือ สำเนียงบอกภาษา ถ้าปราศจากเสียซึ่งสำเนียงมนุษย์ไม่สามารถจะปรับปรุงตนให้เจริญเหนือสัตว์ได้ ภาษาเป็นที่พิจารณาเห็นได้ตามธรรมดาว่า เป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์มีทางประดิษฐ์คิดค้น อย่างน้อยโดยธรรมชาติก็จะไม่เบื้อใบ้ไปกว่าสัตว์ แต่จะมีระดับสูงไปในทางคิดประดิษฐ์และหาเหตุผล พยายามที่จะเสริมสร้างหาลู่ทางก่อตั้งความตกลงใจ แต่ว่ากำเนิดของภาษานั้นสมควรจักได้ค้นคว้าลงไปให้ละเอียดฉะนั้นควรจะพิจารณาหัวข้อต่อไปนี้

ภาษาเป็นเครื่องหมายซึ่งมนุษย์ใช้สื่อสารกันในความคิด และความตั้งใจ ความมุ่งหมาย และความต้องการ สัญญาณเช่นนั้นสังเกตได้ว่ามีอยู่ ๒ ชนิด ๆ ที่ ๑ โดยข้อตกลงหรือสัญญาแสดงออกเป็นคำพูด เขียนหรือพิมพ์ ซึ่งเรียกว่าเป็นการประดิษฐ์คิดขึ้น ชนิดที่ ๒ โดยธรรมชาติ ซึ่งแสดงออกให้รู้ว่า หิว รัก หรือต้องการอะไร ไก่พอฟักออกจากไข่มันก็เข้าใจในเสียงต่าง ๆ เช่นแม่ของมันเรียกให้ไปกินอาหารและให้รู้ถึงอันตราย ภาษาโดยกำเนิดหรือธรรมชาตินี้จะต้องมาก่อนภาษาในทางประดิษฐ์หรือคำพูด สุนัขหรือม้าก็เข้าใจเสียงคนที่เอาอกเอาใจมันหรือขู่มัน แต่ว่าสัตว์ตามที่เรารู้มันไม่มีความคิดในคำมั่นสัญญาหรือหน้าที่ในทางศีลธรรม เมื่อธรรมชาติไม่ให้มันมีความคิดเห็นมันจึงไม่มีศิลป เช่นเดียวกับคนตาบอดไม่รู้ว่าอะไรมีสีอะไร สัตว์บางอย่างมีความรู้สึกในเกียรติหรือความต่ำช้า มีความโกรธ และความกตัญญู แต่ไม่มีสัตว์ตัวใดเลยเท่าที่เรารู้ สามารถให้คำมั่น หรือสัจจะเพราะไม่มีสังหรณ์เช่นนั้นในสังขารธรรมของมัน ถ้าหากว่ามนุษย์ไม่มีความคิดเห็นโดยธรรมชาติและสัญชาติญาณ แสดงออกมาเป็นสติปัญญาและความเฉลียวฉลาดมนุษย์ก็ไม่สามารถจะประดิษฐ์ภาษาขึ้นได้

หลักการของภาษาธรรมชาติของมนุษย์หรือสัญญาณแสดงความคิดเห็นตามธรรมชาติย่นย่อลงได้ ๓ ประการ คือ ๑. การเปลี่ยนแปลงเสียง ๒. อากัปกิริยา ๓. ลักษณะ ใน ๓ ประการนี้ คนป่าเถื่อน ๒ คน ซึ่งไม่รู้จักภาษาที่ปรับปรุง ใช้กัน ตามธรรมดา ก็สนทนา กันได้ สื่อสารความคิดเห็นกันได้ สามารถขอร้อง บอกปัด รับรองและปฏิเสธ ขู่เข็ญและอ้อนวอน สามารถประกอบธุรกิจ เข้าทำสัญญารับสนองข้อผูกพัน

มนุษย์มีภาษาธรรมดาโดยธรรมชาติ ในการจะทำให้ดีขึ้นเพื่อแก้ไขธรรมชาติที่ขาดตกบกพร่องอยู่ก็ไม่ได้ใช้ความเฉลียวฉลาดมากนัก การตกแต่ง

ภาษาธรรมชาติ ต้องทวีด้วยศิลปและความเจริญในวิชาการ สำเนียงอันชัดถ้อยชัดคำดูเหมือนจะเป็นสัญญาณแห่งภาษาที่ได้ปรับปรุงถูกต้องยิ่งแล้ว และเมื่อมนุษยชาติทั่วไปใช้มันเป็นเครื่องหมายเช่นนั้น เราก็สามารถวินิจฉัยได้โดยมีเหตุผลว่าธรรมชาติมีเจตจำนงเช่นนั้น แต่ธรรมชาติก็ดูเหมือนไม่ได้ตั้งใจให้เราสลัดการใช้สัญญาณธรรมชาติเสียเลย มันเป็นการเพียงพอที่ว่าเราแก้ไขความบกพร่องของธรรมชาติด้วยการประดิษฐ์ขึ้นเท่านั้น คนที่ใช้รถอยู่เสมอก็ขาดการใช้ขา คนที่ใช้สัญญาณเทียมก็ขาดความรู้และการใช้ธรรมชาติ คนใบ้ติดอยู่กับการใช้ภาษาธรรมชาติมากกว่าอย่างอื่น เพราะการจำเป็นบังคับ และด้วยเหตุผลอันเดียวกันคนป่าเถื่อนย่อมใช้ภาษาธรรมชาติมากกว่าคนที่เจริญแล้ว มันเป็นสัญญาณธรรมชาติโดยแท้ที่เราได้ให้อำนาจและกำลังแก่ภาษา ถ้าภาษาน้อยไปความหมายและความจงใจก็น้อยไป ในกรณีเช่นนั้นการเขียนก็ย่อมกระจ่างแจ้งน้อยกว่าการอ่าน และการอ่านกระจ่างแจ้งน้อยกว่าการพูดโดยไม่มีหนังสือ การพูดโดยไม่มีการเปลี่ยนเสียงให้ถูกต้องตามธรรมชาติ ไม่มีกำลังไม่มีเสียงแตกต่างกัน เป็นภาษาที่ชาเย็นและตายไปแล้ว

ว่าด้วยโผฏฐัพพะ (Of touch)

ร้อนและเย็น

วิญญาณดังได้พิจารณามาแล้ว เห็นได้ชัดว่าเป็นแบบเดียวกัน แสดงให้เห็นลักษณะของวิญญาณแต่ละอย่างเป็นคุณสมบัติของร่างกาย ทางหูเราได้ยินเสียง ทางเพดานปากเรารู้รส และทางจมูกเราได้กลิ่น คุณสมบัติเหล่านี้อยู่ในประเภทเดียวกัน แต่โผฏฐัพพะมีคุณสมบัติไม่เพียงแต่อย่าง

เดียว มีหลายอย่างที่สำคัญ คือ ร้อนและเย็น แข็งและอ่อน หยาบและเกลี้ยงเกลา รูปร่างลักษณะ ความแข็งแรง ความเคลื่อนไหวและขนาด เราจะได้พิจารณาสิ่งเหล่านี้โดยลำดับ

ร้อนและเย็นอยู่ในอันดับเดียวกันกับกลิ่นรสและเสียง เพราะฉะนั้นลักษณะอะไรที่มีอยู่ในกลิ่นก็ได้ใช้แก่รสและเสียง กล่าวคือคำว่าร้อนหรือเย็นต่างก็มีความหมายเป็นสองอย่าง ในบางครั้งหมายแต่เพียงว่ามีความรู้สึกอยู่แต่ในจิตใจ แม้ความร้อนหรือเย็นหาได้เกิดขึ้นไม่ เมื่อยังไม่ได้สัมผัสหรือว่ามันไม่ได้เกิดขึ้น ณ ที่ใด มันเป็นเพียงแต่ความรู้สึกที่เกิดขึ้นได้โดยกฎแห่งธรรมชาติ โดยโอกาสเป็นความรู้สึกนึกคิดจากความเคยชินจนยากที่จะแยกออกไปได้ แม้ไม่มีความรู้สึกเช่นนั้นอยู่เลย อนึ่ง วิญญาณที่รู้สึกว่าร้อนหรือเย็นนี้เรารู้ได้ดี เพราะมันจะเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้ นอกจากที่เราได้เคยสัมผัส

แข็งและอ่อน

พิจารณาต่อไปถึงอาการแข็งและอ่อน ซึ่งคำเหล่านี้เราเข้าใจถึงวัตถุหรือสังขาร อันมีคุณลักษณะซึ่งเราสังเกตทราบได้ เมื่อส่วนของสังขารมีความแน่นจนแยกออกจากกันไม่ได้ง่าย เราเรียกว่าแข็ง เมื่อสังขารใดแยกออกจากกันได้ง่าย เราเรียกว่าอ่อน คุณสมบัติเช่นนี้เป็นเพียงความคิดเห็นของมนุษย์ทั้งหลาย ไม่ใช่วิญญาณหรือความรู้สึก หรือเหมือนวิญญาณหรือความรู้สึก มันเป็นคุณสมบัติอันแท้จริงอย่างเดียว อยู่ก่อนที่จะสังเกตทราบได้โดยสัมผัสอย่างเดียวกับบุคคลมีเพชร แต่เขายังยืนยันไม่ได้ว่ามันแข็งจริงจนกว่าผู้ชำนาญได้ตรวจให้เหตุผลแล้ว

นอกจากแข็งและอ่อนแล้ว หยาบและเกลี้ยงเกลา รูปร่าง ความเคลื่อนไหว และขนาดก็มีคุณสมบัติ (Quality) อย่างเดียวกัน อยู่ในลักษณะที่เรียกว่า คุณสมบัติอย่างที่ ๑ (Primary qualities) ต่างกับกลิ่น รส และเสียง ซึ่งอยู่ในลักษณะที่เรียกว่ามีคุณสมบัติอย่างที่ ๒ (Secondary qualities) ที่แตกต่างกันนี้เนื่องแต่วิญญาณอันมีคุณสมบัติอย่างที่ ๑ นั้นเกิดแต่การสัมผัสขึ้นในทันที เช่น เมื่อได้สัมผัสสิ่งใดแล้วก็รู้ได้ว่าเย็นหรือร้อน แข็งหรืออนุ่ม อ่อน หยาบ หรือเกลี้ยงเกลามีรูปร่างอย่างไร มีความแข็งแรงหรือไม่ มีขนาดอย่างไร ส่วนวิญญาณที่มีคุณสมบัติอย่างที่ ๒ จะมีขึ้นจากผลสะท้อนต่อจากการสัมผัส เช่น กลิ่นจะต้องมีการหายใจสูดลมเข้าออกนำกลิ่นนั้นเข้ามา เสียงก็จะต้องสะท้อนจากสิ่งที่กังวาน รสก็จะเกิดขึ้นต่อจากน้ำลายได้ละลายอาหาร ซึ่งเข้ารูหรือต่อมของลิ้นได้ หรือนัยหนึ่งจะกล่าวว่าวิญญาณอันมีคุณสมบัติอย่างที่ ๒ นั้นจะต้องประกอบด้วยความสั่นสะเทือน การหายใจการปล่อยออก ซึ่งสิ่งที่เห็นด้วยตาไม่ได้

ว่าด้วยรูป (Of seeing)

ความเจริญในทรรศนศาสตร์ในแผนปัจจุบัน เป็นเกียรติแก่มนุษย์ชาติ ในบรรดาอวัยวะซึ่งให้ความสามารถแก่มนุษย์จากวิญญาณทางอายตนทั้ง ๕ นั้น จักขุวิญญาณเป็นชั้นเยี่ยม รัศมีแห่งแสงสว่างได้ควบคุมวิญญาณนี้อยู่ ถ้าปราศจากสิ่งนี้เสียเราก็ไม่สามารถจะมีความสังเกตแม้แต่น้อย อวัยวะของร่างกายส่วนนี้จึงประหลาดและน่าพิศวงอย่างยิ่ง แต่ว่าคนตาบอดนั้นสามารถจะสังเกตแลเรียนรู้ได้ โดยคนตาดีสอนให้ หรือความรู้บางอย่างสังเกตได้ทางหูฉะนั้น คนตาบอดจึงสามารถจะเรียนรู้กฎที่มาของปรากฏการณ์แห่งรุ้ง กำลังของกล้องจุลทรรศน์ และกล้องโทรทัศน์

เป็นการน่าประหลาดที่ปรัชญาเมธีทุกยุคทุกสมัย ได้มีความเห็นอย่างเดียวกันว่า ภาพของวัตถุภายนอกนำเข้าสู่สมองทางอายตน แล้วจึงเป็นที่สังเกตของใจอันนี้เป็นการขาดหลักทางปรัชญา เพราะ

๑. ความคิดเห็นนั้นไม่มีมูลฐานทางข้อเท็จจริงและความสังเกต ในอายตนทั้งหลายเท่าที่เราได้ค้นพบ ปรากฏว่าตาเท่านั้นทำให้เกิดภาพขึ้น และภาพที่ตาทำให้เกิดขึ้นนั้นไม่มีอยู่ในสมอง แต่อยู่ที่ก้นตา และไม่มีความสังเกตหรือความรู้สึกที่ใจเลย

๒. เป็นการยากที่จะคิดเห็นได้ว่าใจรู้สึกว่าภาพนั้นมีอยู่ที่สมอง เช่นจะสังเกตสิ่งของที่อยู่ในระยะที่ห่างไกลออกไปได้ ถ้าบุคคลใดจะแสดงว่าใจสามารถสังเกตภาพได้ที่สมอง ข้าพเจ้าก็จำต้องแสดงว่าใจสามารถสังเกตสิ่งของซึ่งอยู่ห่างไกลได้อย่างไร และเมื่อเรามอบตาให้แก่ใจ ทำไมเราจึงไม่ทำตาเหล่านี้ให้มีสายตายาวขึ้นอีกหน่อย เพื่อให้ใจได้เห็นกิจการที่ได้ทำในห้องมืดที่บ้านได้ แต่เราก็ไม่มีโอกาสที่จะประดิษฐ์ภาพอันไม่สมเหตุขึ้นในสมอง

ในการสืบสวนพิจารณาดังกล่าวแล้ว จะเห็นได้ว่าความสำนึกในจิตใจอันเกิดจากวิญญาณทั้ง ๕ นั้นไม่เหมือนกับสิ่งที่ทำให้เกิดวิญญาณ เพราะฉะนั้นจึงไม่เห็นมีข้อเท็จจริงอันใดที่แสดงว่า มีภาพเช่นนั้นอยู่ในสมอง เราจึงมองไม่เห็นความหมายอันนี้ในทางปรัชญา อันจะเป็นสมมติฐานที่ให้คำตอบได้ถูกต้อง ฉะนั้นภาพในเนื้อหลังตา (retina) จึงไม่ปรากฏแก่ใจ หรือก่อให้เกิดภาพขึ้นในสมอง ซึ่งใจเป็นผู้มองเห็น

ความรู้สึกที่แตกต่างกันก็เป็นเพียงบางอย่างในแต่ละวิญญาณ แต่ผลสะท้อนที่มีถึงใจก็ย่อมมีตามธรรมดา เป็นต้นว่าความรู้สึกซึ่งเกิดจากการสัมผัส เช่น การได้ยินหรือการได้เห็น ก็ย่อมต้องมีความรู้สึกไปที่ใจ

ความรู้สึกทั้ง ๕ อย่าง ตามที่กล่าวมานี้เป็นข้อคิดเห็นของศาสตราจารย์ โทแมส เรด ซึ่งนำมาบางส่วนแต่โดยย่อ พอให้เห็นความมุ่งหมายของเขาที่ว่าสิ่งที่ถูกต้องนั้น จะต้องเป็นไปตามธรรมชาติ หาใช่ความศักดิ์สิทธิ์หรือความละเมอเพ้อฝันจะบันดาลให้เป็นไปได้ไม่ ความจริงพระพุทธเจ้าของเราได้ทรงตระหนักข้อนี้ดี ทรงชี้ให้เห็นธรรมดาให้รู้ตามเป็นจริง มนุษย์จะหวั่นไหวในทางความดีหรือความชั่ว ก็เนื่องมาจากอายตนภายในและภายนอกเป็นปฐมเหตุ ทรงตรัสว่า สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อนรุ่งเรืองแต่ต้น สิ่งทั้งปวงนั้น คือ

ก. อายตนภายใน ๖ ประการ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

ข. อายตนภายนอก ๖ ประการ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์

ค. วิญญาณ ๖ ประการ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ

ฆ. สัมผัส ๖ ประการ คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส

เมื่อมีการสัมผัสแล้วก็เกิดเวทนา ๓ อย่าง คือ

๑. สุขเวทนา รู้สึกว่ามีความสุข

๒. ทุกขเวทนา รู้สึกว่ามีความทุกข์

๓. อุเบกขาเวทนา ความวางเฉยไม่รู้สึกสุขและทุกข์

พระองค์ทรงสอนให้รู้ความเป็นไปตามสามัญลักษณะ คือ ทุกขํ อนิจจํ อนัตตา ทุกสิ่งทุกอย่างจะต้องเป็นไปตามธรรมดา ไม่ว่าสุขหรือทุกข์ก็ได้ชื่อว่าทุกข์ คือแปรปรวนไปตามสภาพไม่คงที่ จึงได้ชื่อว่า อนิจจํ ไม่เที่ยง

ไม่มีใครทำให้มันเที่ยงหรือคงที่ได้ ท่านจึงเรียกว่าอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนของใคร แล้วแต่จะแปรปรวนไปตามธรรมชาติของมัน พระพุทธศาสนาต้องการให้พิจารณาให้เห็นจริง ตามเหตุผลในสภาวะของธรรมชาติ ตามหลักวิทยาศาสตร์นั่นเอง แต่เหตุใดจึงมีสิ่งอันนอกเหนือธรรมชาติเข้ามาแทรกอยู่ในพระพุทธศาสนา ก็เพราะมีศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีลัทธิไสยศาสตร์เข้ามาเจือปนอยู่ด้วย พระพุทธเจ้าก็ได้อยู่ในศาสนาพราหมณ์มาก่อน แต่ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางที่พระองค์ทรงมุ่งหวัง จึงทรงปฏิวัติเสียใหม่ แต่การเปลี่ยนแปลงศาสนาที่มีคนส่วนมากนับถืออยู่แล้วเป็นการยาก ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าสิ่งไรที่เขาถือนับกันมาก่อน และเป็นการจูงใจให้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ พระองค์ก็อนุโลมตาม และรับเข้าไปไว้ในศาสนาของพระองค์ เช่น สวรรค์นรก เขามีมาก่อนสมัยของพระองค์แล้ว และเป็นทางทำให้บุคคลรักษาศีลบำเพ็ญทาน พระองค์ก็ส่งเสริมรับไว้ในศาสนาพระองค์ สวรรค์นรกนั้นไม่ได้หมายความว่ามีแต่ในภพหน้า ได้มีอยู่ในภพนี้แล้ว เช่น คนที่ประพฤติดีพระองค์ก็ได้ตรัสว่า ท่านก็ได้รับสันติสุข คือ สวรรค์ในภพนี้ ส่วนคนที่ประพฤติชั่วต้องติดคุกตะราง ก็เห็นทันตาว่าตกนรกอยู่ในภพนี้ ส่วนบางอย่างที่ทำไปไม่ได้ประโยชน์ พระองค์ก็ทรงแก้ไขให้ดีขึ้น เช่น ทรงเห็น ศุภมานพไหว้ทิศทั้ง ๖ ซึ่งน่าจะเป็นไหว้เทวดาประจำทิศ แต่ศุภมานพทำไปโดยไม่รู้เรื่อง พระองค์ก็ทรงให้เคารพบุคคลในครอบครัว เช่น ทิศบูรพาข้างหน้าได้แก่ บิดามารดา ทิศทักษิณเบื้องขวาได้แก่ ครูบาอาจารย์ ทิศประจิมเบื้องหลังได้แก่ บุตร ภรรยา ทิศอุดรเบื้องซ้ายได้แก่ มิตร ทิศเบื้องต่ำได้แก่ บ่าว ทิศเบื้องบนได้แก่ สมณพราหมณ์ เรื่องปาฏิหาริย์ คือ สำแดงฤทธิ์เดช เช่น เหาะเหินเดินอากาศได้ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และที่ยังมีอยู่อีก

เป็นอันมาก เช่นว่าพระพุทธองค์เหาะขึ้นไปบนอากาศ เพื่อทรมานพระพุทธบิดาให้ทรงเห็นบารมีของพระองค์ เสด็จไปโปรดชฎิลสามคนพี่น้องที่อุรุเวลาเสนานิคมด้วยการทรมานด้วยอุทกปาฏิหาริย์ เมื่อน้ำท่วม ทรงแหวกน้ำเสด็จจงกรม ชฎิลสามคนพี่น้องกับบริวารเสื่อมพยศ ได้ความเลื่อมใสแล้วทูลขอบรรพชา เรื่องไสยศาสตร์นี้ทำไมจึงมีอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามากมาย คงเนื่องจากลัทธิเก่าที่ผู้ถือศาสนาพุทธได้เลื่อมใสลัทธิพราหมณ์เจือปนอยู่มากมาย ทำให้สาวกผู้ดำรงพุทธศาสนากลัวชนชั้นสามัญผู้นับถือปาฏิหาริย์จะดูแคลนว่าสู้ศาสนาอื่นเขาไม่ได้ เพราะชนสามัญชั้นนี้มีมากมายนักถึงแม้จะขัดหลักธรรมบ้างก็จำต้องปล่อยไป อย่าดูอื่นไกลเลยในปัจจุบันนี้เราก็เชื่อทั้งศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ในบ้านแทบทุกบ้านเว้นแต่ในบางภาคเช่นภาคเหนือจะต้องมีศาลพระภูมิไว้เป็นที่สักการ แต่ถ้าคนใดไม่ถือศาสนาพราหมณ์ก็ไม่ทำไว้ แต่น้อยรายหรือบางคนไม่ถือก็จำเป็นต้องทำไว้ เพราะญาติมิตรหรือบริวารถือ ถ้าไม่ทำไว้จะมีครหา ทำให้เสียขวัญ แต่ทางเหนือมีการไหว้ผี หรือฟ้อนผี นอกจากนี้ก็มีในพิธีต่าง ๆ เช่น ไหว้ครูและงานมงคลต่าง ๆ อันเป็นลัทธิของพราหมณ์ที่รู้กันทั่วไป เสอร์ เฟรเดอริกค์ พอลลอกค์ได้กล่าวไว้ในประวัติศาสตร์แห่งรัฐประศาสนศาสตร์ของท่านว่า ไม่มีพราหมณ์ที่ดีคนใดเริ่มประพันธ์วรรณคดี โดยไม่ไหว้ตามแบบฉบับต่อองค์พระคเณศ พระเจ้าแห่งการศึกษาผู้มีพระเศียรเป็นช้าง (No good Brahman begins any literary work without a formular of salutation to Ganesa, the elephant headed patron-god of leaning) และได้กล่าวว่าในตะวันตกเราไม่ถือแบบแผนเคร่งครัด แต่เราจะกระทำด้วยลักษณะอันเหมาะสมในการเรียบเรียบปรัชญาและวิทยาศาสตร์ ด้วยการเคารพโดยแสดง

ออกชัดหรือโดยปริยายเป็นอนุสรณ์แด่อาริสโตเติล (Aristotle) ตามแบบฉบับที่เขาทำกันก็คืออ้างตำราหรือข้อความของนักปราชญ์ หรือบัณฑิตที่ได้ประพันธ์มาก่อน ที่เห็นว่าควรยึดถือเป็นบรรทัดฐานได้ ของไทยเราในปัจจุบันก็ได้ดำเนินตามหลักนี้แล้วเหมือนกัน เมื่อเริ่มต้นก็ไม่ได้ไหว้คุณพระรัตนตรัยหรือเทวดาหรือครูบาอาจารย์อย่างสมัยก่อน

การทำปาฏิหาริย์เป็นการผิดหลักธรรม ขัดกับสามัญลักษณะ คือ อนิจจํ ทุกขํ อนัตตา หรือเป็นการผิดธรรมดาตามเหตุผล ก็คือผิดธรรมชาตินั่นเอง พระองค์จึงทรงตั้งสิกขาบทห้ามไว้ไม่ให้ภิกษุกระทำ ถ้าให้กระทำได้จะไปกระทำการหลอกลวงให้คนอื่นหลงเชื่อ หรือทำเพื่อลาภสักการอย่างใดอย่างหนึ่ง ในเรื่องนี้มีว่าพระปิณโฑละภารทวาชะได้กระทำปาฏิหาริย์ โดยเหาะขึ้นไปในที่สูง ปลดเอาบาตรใบหนึ่ง ซึ่งมีผู้ให้นำขึ้นไปติดไว้ เพื่อเป็นการทดลองฤทธิ์ของบุคคลลงมาได้ พระพุทธองค์ทรงทราบได้รับสั่งให้ไปตามพระปิณโฑละภารทวาชะมาพร้อมทั้งบาตรใบนั้น เมื่อนำมาแล้ว พระองค์รับสั่งให้ทำลายบาตรนั้นเสียต่อหน้าพระปิณโฑละภารทวาชะและภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย จนเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แล้วรับสั่งห้ามพร้อมทั้งทรงบัญญัติ ตั้งสิกขาบทมิให้กระทำดังกล่าวข้างต้น ดังนี้จะเห็นได้ว่าถ้ามิได้ทรงบัญญัติห้ามไว้จะเกิดการเสียหาย ดังเรื่องผีบุญที่เคยมีมา ถ้ารัฐบาลไม่ห้ามปราม จะกลายเป็นเรื่องหลอกลวงให้หลงเชื่อกันไปในทางที่ไม่ชอบ

ในศาสนาพราหมณ์ ๆ กล่าวว่า พราหมณ์ทั้งหลายเป็นบุตรเป็นโอรสของพรหม มีพรหมเป็นแดนเกิดเป็นผู้อันพรหมสร้างสรร เป็นทายาทของพรหม พระพุทธองค์ทรงคัดค้านว่า คนย่อมเห็นกันทั่วไปว่านางพราหมณีของพวกพราหมณ์มีระดูก็มี มีครรภ์ก็มี กำลังคลอดก็มี กำลังให้

บุตรดื่มน้ำนมก็มี ก็พวกพราหมณ์เหล่านี้เกิดจากองค์กำเนิดของมารดา (โยนิชา) แท้ ๆ ย่อมชื่อว่ากล่าวตู่พระพรหมกล่าวเท็จ และประสบสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก

ในพุทธกิจธรรมดาหรือในการทรงแสดงพระธรรม ก็ทรงมีพระ-อัธยาศัยนิยมไปในธรรมชาติ ไม่ทรงใช้กลอุบายหรือปาฏิหาริย์อันใดเป็นเครื่องบังคับหรือจูงใจ เช่นเมื่อได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว กำลังเสด็จไปโปรดพระภิกษุเบญจวัคคีย์ผู้อยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี ได้พบอุปกาชีวกกลางทาง ได้ถามธรรมและความรู้ของพระองค์ ๆ ได้ตอบอธิบายแล้ว อุปกาชีวกไม่เชื่อ โดยสั่นศีรษะแล้วหลีกไป ถ้าพระองค์เชื่อและพอพระทัยในปาฏิหาริย์แล้ว ทำไมพระองค์จะไม่ใช้วิธีปลุกเศกให้อุปกาชีวกกลับใจมาเชื่อถือ ส่วนภิกษุเบญจวัคคีย์ในขั้นต้น ก็บ่ายเบี่ยงแต่เมื่อพระองค์ได้ทรงอธิบายชี้แจงเหตุผล ทรงแสดงปฐมเทศนา คือพระธรรมจักรให้ฟัง ภิกษุเบญจวัคคีย์ก็ได้บรรลุธรรม

ในการบรรยายธรรมพระองค์ทรงให้เหตุผลตามธรรมดา เช่น ในกาลามสูตร พวกกาลามชนได้รุมถามพระองค์ว่า ภพหน้าจะมีหรือไม่ พระองค์ได้ทรงตอบโดยเหตุผลว่า ภพหน้าจะมีหรือไม่ก็ตามที ขอให้ท่านบำเพ็ญความดีไว้ในภพนี้ให้พร้อมมูลเถิด ถ้าภพหน้ามีและอำนวยผลให้ท่านก็จะได้รับผล ๒ ต่อ คือ ทั้งในภพนี้และภพหน้า ถ้าภพหน้าไม่มีท่านก็ได้รับสันติคือ สวรรค์ในภพนี้พร้อมมูลแล้ว ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าพระองค์ไม่ทรงยืนยันในสิ่งที่ไม่เห็นด้วยตา เพราะเมื่อบอกไปแล้ว เขาไม่เชื่อหรือค้านกับลัทธิอื่นก็ไม่มีทางจะพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ ดังจะเห็นได้จากอีกพระสูตรหนึ่ง คือ มาลุงโกยวาทสูตร ซึ่งพระมาลุงกยะเข้าไปทูลถามพระองค์ถึงเรื่องธรรมชาติ

เช่น โลกเป็นมาอย่างไรเป็นต้น พระองค์ปฏิเสธว่าไม่ใช่หน้าที่ของพระองค์จะเทศนาเช่นนั้น เพราะไม่เป็นประโยชน์ในทางธรรมที่พระองค์ทรงมุ่งหวัง พระมาลุงทูลตัดพ้อว่า ถ้าไม่ทรงแสดงเธอจะไม่บวชต่อไป พระองค์ทรงตอบว่าอย่าว่าแต่เธอจะไม่บวชเลย ถึงแม้เธอจะตายลงบัดนี้พระองค์ก็ไม่ทรงแสดง

ในเรื่องตายไปแล้วจะเกิดอีกหรือไม่เป็นปัญหาใหญ่ และเป็นปัญหาที่จะต้องขบคิดกันต่อไป มีข้อคิดเห็นกันไปต่าง ๆ นา ๆ เอาประสบการณ์หรือนิมิตบางอย่างมาเป็นอุทาหรณ์ว่าชาติหน้าคงจะมี เช่น เห็นผีมีรูปร่างและแต่งกายเหมือนกับคนที่เคยมีชีวิตอยู่ หรือบางคนเกิดมาเล่าเรื่องว่าเคยเป็นลูกของใคร และจำอะไรได้หรือหญิงบางคนก่อนตั้งครรภ์ได้ฝันไปว่าได้พบคน ๆ หนึ่ง เมื่อก่อนตายเคยเดินตามไปถึงบ้าน บอกว่าจะขอไปอยู่ด้วยต่อมาหญิงนั้นก็ตั้งครรภ์ เมื่อเด็กเกิดแล้วพอโตขึ้นก็พูดถึงคนที่ตายไปนั้นจึงทำให้เข้าใจว่า คนที่ตายไปนั้นมาเกิด การเห็นผีเห็นภาพหรือสังหรณ์ดังว่ามานี้ไม่เป็นเครื่องพิสูจน์ยืนยันอะไรได้ มนุษย์อาจมีโรคภัยไข้เจ็บหรือความระแวงมีความกังวลต่อภาพหรือพฤติการณ์ใด ๆ ทำให้คิดเห็นเป็นไปได้ต่าง ๆ ไม่เป็นสมมติฐานที่เชื่อถืออะไรได้ ฉะนั้น จำต้องถือเอาพระพุทธวจนะซึ่งมีมาในมหาวัจฉโคตรสูตรดังต่อไปนี้

มีปริพาชกผู้หนึ่งเนื่องในวัจฉโคตร เข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า

"พระโคดมทรงเห็นว่าสัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วมีอยู่และจริง อย่างอื่นไม่จริงดังนี้หรือ ?"

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า "เราไม่ได้เห็นอย่างนั้น"

วัจฉะทูลถามอีกว่า "พระโคดมทรงเห็นว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วไม่มี อย่างนั้นและจริง อย่างอื่นไม่จริงดังนี้หรือ?"

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า "เราไม่ได้เห็นอย่างนั้น"

วัจฉะทูลถามอีกว่า "พระโคดมทรงเห็นว่า สัตวเบื้องหน้าแต่ตายแล้ว มีบ้าง ไม่มีบ้าง อย่างนี้และจริง อย่างอื่นไม่จริงดังนี้หรือ?"

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า "เราไม่ได้เห็นอย่างนั้น"

วัจฉะทูลถามอีกว่า "พระโคดมทรงเห็นว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว มีก็ใช่ จะไม่มีก็ใช่ อย่างนี้และจริง อย่างอื่นไม่จริงดังนี้หรือ?"

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า "เราไม่ได้เห็นอย่างนั้น"

เมื่อพระพุทธองค์ทรงตอบดังนี้ วัจฉะจึงทูลต่อไปว่า "เมื่อข้าพระองค์ได้ทูลถามอย่างใด พระองค์ก็ตอบว่าไม่ได้เห็นอย่างนั้น ก็เมื่ออย่างนั้นพระองค์ทรงเห็นอย่างไร จึงจะเข้าถึงทิฐิที่ถูกต้อง"

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า "ข้อที่เห็นว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วมีสัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วไม่มีสัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วมีบ้าง ไม่มีบ้าง สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว จะมีก็ใช่ จะไม่มีก็ใช่ ดังนี้นั้น เป็นความเห็นผิด เป็นความเห็นอย่างรกเรี้ยว อย่างกันดาร อย่างเสี้ยนหนาม อย่างกวัดแกว่ง เป็นความเห็นอันผูกสัตว์ ย่อมเป็นไปด้วยทุกข์ ด้วยความลำบาก ด้วยความคับแค้นด้วยความเร่าร้อน ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความตายเพื่อความดับ เพื่อความเข้าไประงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้เอง เพื่อความดับโดยไม่มีเหลือ วัจฉะเราเห็นโทษอันนี้แล จึงไม่เข้าถึงทิฐิอันผิดไปแล้วนี้ ด้วยประการทั้งปวงนี้"

วัจฉะทูลถามอีกว่า "สิ่งอะไรที่พระโคดมทรงถือตามความเห็นบ้างหรือ ?"

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า "วัจฉะความเห็นผิดไปแล้วนั้น อันพระคถาคตนำออกเสียแล้ว พระคถาคตเห็นแล้วว่ารูปดังนี้ ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งรูปดังนี้ ความดับแห่งรูปดังนี้ เวทนาดังนี้ ความเกิดพร้อมขึ้นแห่งเวทนาดังนี้ ความดับแห่งเวทนาดังนี้ สัญญาดังนี้ ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งสัญญาดังนี้ ความดับแห่งสัญญาดังนี้ สังขารทั้งหลายดังนี้ ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งสังขารทั้งหลายดังนี้ ความดับแห่งสังขารทั้งหลายดังนี้ วิญญาณดังนี้ ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งวิญญาณดังนี้ ความดับแห่งวิญญาณดังนี้ เพราะเหตุนั้นเราจึงกล่าวว่า พระคถาคตนั้นวิเศษไม่ถือมั่นแล้ว เพราะความตาย เพราะความดับ เพราะความปล่อย เพราะความสละคืนซึ่งความถือทั้งปวง ซึ่งความต้องการทั้งปวงและซึ่งความอหังการ (คือทิฐิอันเป็นเหตุทำด้วยถือว่าเรา) ความมมังการ (คือตัณหาเป็นเหตุทำด้วยถือว่าของเรา) แลมานานุสัย (คือความถือตัว) ที่นอนอยู่ในสันดาน"

วัจฉะทูลถามอีกว่า "พระโคดม ที่ภิกษุผู้มีจิตพ้นวิเศษแล้วอย่างนี้ จะเกิดขึ้น ณ ที่ไหน ?"

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า "วัจฉะ คำที่พูดว่าจะเกิดขึ้นดังนี้ก็ไม่สมควร"

วัจฉะทูลถามว่า "พระโคดม ถ้าอย่างนั้น จะไม่เกิดขึ้นหรือ ?"

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า "คำที่พูดว่า จะไม่เกิดขึ้นดังนี้ก็ไม่สมควร"

วัจฉะทูลถามว่า "พระโคดม ถ้าอย่างนั้น เกิดขึ้นบ้าง ไม่เกิดขึ้นบ้างหรือ ?"

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า "คำพูดที่ว่าเกิดขึ้นบ้างไม่เกิดขึ้นบ้างดังนี้ก็ไม่สมควร"

วัจฉะทูลถามว่า "พระโคดม ถ้าอย่างนั้น จะเกิดขึ้นก็ไม่ใช่ จะไม่เกิดขึ้นก็ไม่ใช่หรือ ?"

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า "วัจฉะ คำที่พูดว่า จะเกิดขึ้นก็ไม่ใช่ จะไม่เกิดขึ้นก็ไม่ใช่ดังนี้ ก็ไม่สมควร"

วัจฉะทูลว่า "ข้าพระองค์ทูลถามว่าดังนั้น ๆ หรือ พระองค์ตรัสว่าไม่ควร ๆ ดังนี้ ข้าพระองค์ได้ถึงความไม่รู้ในข้อนั้น ถึงความหลงพร้อมในข้อนั้นแล้ว แม้ความอนุมัติสักเป็นเครื่องเลื่อมใสอันใดของข้าพระองค์ที่ได้มีแล้ว เพราะพระวาจาที่ตรัสก่อนของพระโคดม เดี๋ยวนี้ก็หายเสียแล้ว"

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า "ควรแล้วที่ท่านจะไม่รู้ ควรแล้วที่ท่านจะหลง เพราะว่าธรรมนี้เป็นคุณลึกเป็นคุณที่บุคคลจะรู้ได้โดยยาก เป็นคุณอันสงบระงับเป็นคุณอันประณีต ไม่เป็นที่ลงเที่ยวแห่งวิตก เป็นคุณอันละเอียดแต่เป็นคุณควรที่บัณฑิตจะรู้ได้ ธรรมนั้นอันท่านมีความเห็นอย่างอื่น มีความพอใจอย่างอื่น มีความขอบใจอย่างอื่น มีความเพียรในทางอื่น มีอาจารย์ในสำนักอื่น จะรู้ได้โดยยาก วัจฉะ ถ้าอย่างนั้น เราจักกลับถามท่านในข้อนั้น ถ้าท่านเห็นอย่างไร ท่านพึงแก้ข้อนั้นให้ชัดอย่างนั้น วัจฉะ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ถ้าว่าไฟลุกโพลงอยู่ต่อหน้าท่าน ๆ จะรู้ได้หรือว่า ไฟนี้ลุกโพลงอยู่ต่อหน้าเรา ดังนี้"

วัจฉะทูลตอบว่า "รู้ได้ พระโคดม"

พระพุทธองค์ทรงถามว่า "ถ้าใครจะพึงถามท่านดังนี้ว่า ไฟที่ลุกโพลงอยู่ต่อหน้าท่านนี้ อาศัยอะไรจึงลุกเล่า ถ้าเขาถามท่านอย่างนี้ ท่านจะแก้เขาว่าอะไร ?"

วัจฉะทูลตอบว่า "ถ้าเขาถามข้าพระองค์ดังนี้ ข้าพระองค์ก็ต้องแก้ว่า ไฟซึ่งลุกโพลงอยู่ต่อหน้าเรานี้อาศัยเชื้อ คือ หญ้าและไม้จึงลุกอยู่ดังนี้"

พระพุทธองค์ทรงถามว่า "ถ้าไฟนั้นจักดับไปต่อหน้าท่าน ๆ จะรู้ได้หรือไม่ว่า ไฟนี้ได้ดับไปต่อหน้าเราแล้วดังนี้"

วัจฉะทูลตอบว่า "รู้ได้พระโคดม"

พระพุทธองค์ทรงถามว่า "ถ้าใคร ๆ จะพึงถามท่านว่า ไฟที่ดับแล้วต่อหน้าท่านนี้ไปแล้วยังทิศจากที่นี้ไปยังทิศบูรพา ทิศประจิม ทิศอุดร ทิศทักษิณเล่า ถ้าเขาถามท่านอย่างนี้ ท่านจะแก้เขาว่าอย่างไร ?"

วัจฉะทูลตอบว่า "พระโคดมข้อนี้ไม่สมควร เพราะเชื้อสิ้นไปแล้ว เพราะไม่มีของอื่นเป็นเชื้อ ไฟนั้นหาเชื้อมิได้ จึงถึงความนับว่าดับแล้วดังนี้เท่านั้น"

พระพุทธองค์จึงทรงอธิบายต่อไปว่า "วัจฉะ ข้อนั้นก็เหมือนกันและบุคคลเมื่อบัญญัติ จะบัญญัติว่าเป็นสัตว์เพราะรูป เพราะเวทนา เพราะสัญญา เพราะสังขาร เพราะวิญญาณอันใด สัญญา สังขาร วิญญาณ อันนั้นเป็นสภาพ อันพระคถาคตละได้ขาดแล้ว มีมูลรากอันตัดขาดแล้ว ทำไม่ให้มีที่ตั้งดุจตาลยอดด้วน ทำไม่ให้เกิดขึ้นในภายหลังได้อีก มีความไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา พระคถาคตพ้นจากความเป็นรูป พ้นจากความนับว่าเวทนาพ้นจากความนับว่าสัญญา พ้นจากความนับว่าสังขาร พ้นจากความนับว่าวิญญาณ เป็นสภาวะอันลึกที่ใคร ๆ จะประมาณมิได้ ที่ใครจะหยั่งถึง

ได้ด้วยยาก เหมือนมหาสมุทร ไม่ควรจะว่าเกิดขึ้น ไม่ควรจะว่าไม่เกิดขึ้น ไม่ควรจะว่าเกิดขึ้นบ้าง ไม่เกิดขึ้นบ้าง ไม่ควรจะว่าจะเกิดขึ้นก็ใช่ ไม่เกิดขึ้นก็ใช่ ดังนี้

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสฉะนี้แล้ว วัจฉโคตรปริพาชก ทูลสรรเสริญ ศาสนธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ ประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ

ตามพระพุทธวจนะดังว่ามานี้ ชี้ให้เห็นหลักธรรมที่สัตว์จะไม่เกิดขึ้น หรือเกิดขึ้นได้อย่างไร เป็นธรรมที่สูงและลึกซึ้ง และมีข้อที่ควรสังเกตอีกว่า นอกจากทรงอธิบายให้เหตุผลแล้ว ได้ทรงใช้วิธีซักไซ้ไล่เลียงให้เกิดความเข้าใจขึ้นในตนเองเสียก่อนจึงให้เชื่อ ไม่ทรงปรารถนาจะให้ใครเชื่อโดยงมงาย

ในที่อื่นได้ทรงกล่าวถึงสุคติและทุคติว่า สัตว์ทำกรรมอันใดไว้ กรรมนั้นจำแนกตามภูมิ ถ้าจงใจทำด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง จัดเป็นอกุศลกรรมนำไปสู่ทุคติ ถ้าจงใจทำด้วยความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง จัดเป็นกุศลกรรม นำไปสู่สุคติ อันนี้เป็นปรัชญาในทางพระพุทธศาสนา หรือนัยหนึ่งจะกล่าวว่าสัตว์เกิดมาย่อมผันแปรไปตามกรรม ร่างกายก็เปลี่ยนแปลงไปเสมอจนถึงวันตาย และการตายนั้นก็เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ภพใหม่ จะเป็นดีหรือชั่วก็แล้วแต่กรรมที่ทำไว้

การตั้งสิกขาบทหรือคำสอน พระองค์จะบัญญัติแต่สิ่งที่จะปฏิบัติตามได้ เช่น มีคนสงสัยว่าศีล ๕ ห้ามฆ่าสัตว์ แต่ทำไมไม่ห้ามกิน ก็คงจะเป็นว่า ถึงห้ามไปก็คงไม่มีผล คนก็คงกินอยู่นั่นเอง แต่ได้ทรงอนุญาตให้ภิกษุฉันเนื้อสัตว์ได้โดยเงื่อนไข ๓ ประการ คือ เมื่อไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน และไม่ได้

รังเกียจสงสัยว่าเขาทำจำเพาะ นอกจากนี้ทรงอนุญาตเปลวสัตว์หลายอย่างให้เคี่ยวบริโภคเป็นเภสัชเฉพาะในกาล และทรงอนุญาตเนื้อสัตว์ดิบ โลหิตดิบ ในเมื่ออาพาธ ส่วนการฆ่านั้นเห็นได้ชัดว่า เพราะเป็นการทารุณจึงได้ทรงห้าม

ข้อธรรมใดที่มีมาในคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งแสดงว่าเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น จำจะต้องไตร่ตรองโดยรอบคอบ ว่าต้องตามพระพุทธาธิบาย ถ้าข้อความใดขัดกับ พระพุทธาธิบาย ก็แสดงว่าจะไม่ถูก ต้องสมบูรณ์ ตามหลักธรรมของพระองค์ ข้อความใดที่จารึกลงเป็นลายลักษณอักษรภายหลังที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จปรินิพพานไปแล้วราวสี่ร้อยปี ผู้รจนาอาจจำความสำคัญไม่ได้หมด ถ้ามีข้อใดสงสัยหรือคาดคิดว่าควรเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ก็อาจเขียนลงไป อย่าว่าแต่ที่เนิ่นนานถึงเพียงนั้น แม้พระราชพงษาวดารของไทยเราซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์ล่วงเลยมาไม่นานอย่างนั้น ก็ยังคลาดเคลื่อนในบางอย่าง และบางอย่างกลายเป็นนิยายพิลึกอัศจรรย์ไปก็มี ส่วนที่มีเหตุผลเชื่อได้ไปปรากฏอยู่ในต่างประเทศ เพราะเขาบันทึกเหตุการณ์ที่เห็นเองลงไว้ อีกอย่างหนึ่งพระพุทธศาสนามีหลายลัทธิด้วยกัน เจ้าลัทธินั้น ๆ ต้องการจะเชิดชูแสดงอภินิหารของพระพุทธเจ้า เพิ่มพูนประดับประดาลงไปให้เห็นว่าทรงอิทธิฤทธิ์อัศจรรย์ อันความศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์เดชเกินอำนาจมนุษย์จะทำได้ ผู้รจนาชอบโยนให้ไว้แก่สมัยดึกดำบรรพ์ เป็นทำนองว่าได้เคยมีมาได้ก็แต่ในกาลก่อน ที่แท้ก็แสดงให้เห็นว่าเป็นบุคลาธิษฐาน ไม่ปรารถนาจะอธิบายความจริงให้ยืดยาว ประสงค์ให้คนชั้นหลังผู้มีปัญญาพิจารณาความจริงเอาเองตามเค้าโครงที่สมมติ เช่น เรื่องรามเกียรติ์ในศาสนาพราหมณ์ ผู้รจนาเรื่องนี้คือพระฤาษีวาลมิกิ กล่าวถึงทหารของพระรามเป็นชาวป่าก็สมมติให้

เป็นลิง ไปรบกับชาวลังกาหรือ สิงหล ซึ่งคงจะเป็นคนดุร้าย ก็สมมติให้เป็นยักษ์ ทั้ง ๒ ฝ่ายมีฤทธาศักดานุภาพมาก ก็หมายความว่าเชี่ยวชาญกล้าหาญในการรบ เมื่อพระรามไปทำการยกศรเพื่อได้ทำการวิวาห์กับนางสีดา พอยกศรสำเร็จ เทวดาที่ไปชุมนุมอยู่ได้ลาท้าวชนกกลับ ในพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์มีความว่า

"เมื่อนั้นพระจอมเมรุมาศเขาใหญ่
กับฝูงเทวาสุราลัย
ชีไพรนักสิทธิ์วิทยา
ต่างลาท้าวชนกจอมกษัตริย์
กับพระเจ้าจักรวรรดินาถา
บ้างเหาะบ้างเดินพสุธา
ตรงมาที่อยู่พร้อมกัน"

เหาะในที่นี้หมายถึงการไปโดย **เท้า** ไม่ถูกดิน เช่น ไปโดยช้าง โดยราชรถ หรือรถหรือเกวียน ตาม **ฐาน** ของ **เทวดา** ส่วนผู้ที่ไม่มียานพาหนะก็เดินไป เทียบกับเทวดาหรือบุคคลชั้นสูงในเวลานี้ก็เป็นเหมือนเทวดาที่มีฤทธิ์มากกว่าเทวดาสมัยก่อน เพราะไปโดยเรือบิน รถยนต์ เรือยนต์รวดเร็วกว่ากันมาก ในพระพุทธประวัติเองก็มีการบรรยายเป็นบุคลาธิษฐานอยู่ไม่น้อย เช่น พระพุทธองค์ทรงดับกิเลสหักห้ามพระทัยมิให้หวนระลึกถึงกามสุขสมบัติ ก็สมมติกิเลสให้เป็นมาร การดับกิเลสหรือหักห้ามพระทัยได้สมมติให้เป็นแม่พระธรณีมาบิดมวยผม ทำให้น้ำท่วมจนมารต้องพ่ายแพ้ไป

อนึ่ง ควรพิจารณาถึงข้อเท็จจริงอันมีมาในบางเรื่อง ที่อ้างถึงว่าเกี่ยวเนื่องมากับพุทธประวัติ มาประกอบการพิจารณา ความจริงของเรื่องราวครั้ง

เก่าก่อนว่าสมเหตุผลเป็นประการใด อันจะส่อถึงข้อเท็จจริงและเหตุผลในเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าวมา อุทาหรณ์ที่ควรยกขึ้นกล่าวเช่น นางปฏาจาราเป็นลูกสาวเศรษฐีอยู่ในเมืองสาวัตถีมีสมบัติ ๔๐ โกฏิ แลนางวิสาขาได้บริจาคทรัพย์นับโกฏิสถาปนามหาวิหารมีนามว่าบุรพาราม อีกรายหนึ่งอนาถบิณฑิกเศรษฐีได้สร้างพระ เชตวันวิหาร ด้วยเงินมีจำนวน เทียบเท่าเอาทองมาปูทั่วบริเวณวัดในครั้งโบราณเนิ่นนานมาตั้งสองพันปี การเศรษฐกิจหรือการค้าไม่เจริญกว้างขวางเหมือนเวลานี้ จะมีผลประโยชน์มากมายมาใช้จ่ายได้อย่างไรถึงปานนั้น ๔๐ โกฏิก็หมายถึง ๔๐๐ ล้าน

การอ้อนวอนหรือขอร้องเพื่อให้มีให้เป็นตามความประสงค์ของตนนั้นไม่มีในคำสอนของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงสอนภิกษุว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงมีตนเป็นที่พึ่งแก่ตน อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย จงมีธรรมเป็นที่พึ่งเถิด" และทรงสอนคหบดีว่า "ดูก่อนคหบดี เราไม่กล่าวความได้ธรรมที่สัตว์ปรารถนารักใคร่ เจริญใจทั้ง ๕ คือ อายุ ผิวพรรณ ยศ สุข สวรรค์ด้วยเหตุความวิงวอนปรารถนา ถ้าจักได้เพราะความวิงวอนปรารถนาแล้วใครในโลกนี้จะพึงเสื่อมจากสิ่งไร ผู้ใดใคร่ทำธรรมเหล่านั้นไม่ควรจะวิงวอนและเพลิดเพลินยินดีธรรมเหล่านั้น และไม่ควรทำความวิงวอนปรารถนา เพราะเหตุธรรมเหล่านั้น แต่พึงปฏิบัติข้อปฏิบัติที่จะให้ธรรมเหล่านั้นเกิดขึ้น"

การป่วยและตายเป็นสิ่งที่ล่วงพ้นไปไม่ได้ แต่ถึงดังนั้นปุถุชนก็เกรงกลัว เมื่อเหตุการณ์เช่นนั้นแสดงว่าจะมีมา จึงได้เส้นสรวงบูชาหรือกระทำพิธีอ้อนวอนขอให้มีอายุยืนยาวต่อไป เช่น โหรบูชาเทวดาสะเดาะเคราะห์ขออำนาจเทพยเจ้าให้ช่วยคุ้มครองให้พ้นภัย แลบางครั้งก็ถือเอาพุทธภาษิตมาเสกเป็นมนต์บำบัดความเจ็บไข้นั้น เป็นการผิดหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

เพราะหลักธรรมมีว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว จึงต้องปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ด้วยตนเอง จะใช้เวทมนต์มาช่วยหาได้ไม่ ดังพุทธภาษิตมีว่า "อกฺขาตาโร ตถาคตา" พระตถาคตเจ้าเป็นผู้บอกให้ "ปฏิปนฺนา ปโมกฺขนฺติ" ถ้าท่านปฏิบัติตามท่านจักพ้นบ่วงมารดังนี้ การที่พระท่านสวดพุทธภาษิตหรือที่เรียกว่าสวดมนต์นั้นก็เพื่อจะสอนให้ยึดมั่นอยู่ในความดี เชื่อถือในพระรัตนตรัย

ในการรักษาตัวพระพุทธองค์ตรัสว่า คนที่ป่วยเจ็บไม่รักษาจะหายได้อย่างไร ในบั้นปลายแห่งพระชนมชีพของพระองค์ได้ทรงตรัสว่า "บัดนี้เราชราเจริญวัย มีความเป็นคนใหญ่ไปด้วยร่างกายสิ้นกาลนาน มีวัยอันตามถึงแล้วมีชนมายุ ๘๐ ปีแล้ว กายแห่งเราย่อมเป็นไปประหนึ่งเกวียนชำรุดที่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ใช่สัมภาระเกวียนฉะนั้น เรามีอยู่เพียงที่จะกล่าวแก่ท่านทั้งหลาย จงมีแสงสว่างเป็นของตนเอง ทุกคน จงมีตนเองเป็นที่พึ่งของตนเอง จงอย่ามีผู้อื่นหรือสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง"

พระพุทธองค์ไม่ทรงสนับสนุนให้ถือฤกษ์ยาม โดยทรงตรัสว่า "ประโยชน์ย่อมล่วงเลย คนเขลาผู้ถือฤกษ์ยามอยู่ประโยชน์เป็นตัวฤกษ์ของประโยชน์ ดาวทั้งหลายจักทำอะไรได้" เช่นเดียวกับในทางวิทยาศาสตร์ดวงดาวมิได้เกี่ยวข้องกับโชคชะตาของมนุษย์แต่อย่างใดทั้งสิ้น เว้นแต่เวลากลางคืนเดือนมืด ก็อย่าเดินโดยไม่มีแสงไฟ อาจตกหลุมหรือสะพานเป็นอันตรายได้ และได้ทรงตรัสอีกว่า "ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ประพฤติสุจริต คือ ประพฤติชอบทางกาย วาจาใจ ในเวลาเช้า เที่ยง หรือเย็นเช้าที่ดี เที่ยงที่ดีหรือเย็นที่ดี ย่อมมีแก่สัตว์เหล่านั้น" ดังนี้หมายความว่าไม่ต้องถือโชคลางทำดีเมื่อใดก็ได้ผลดีเมื่อนั้น โดยนัยเดียวกันควรคำนึงถึงการพยากรณ์โชคชะตา

ตามโหราศาสตร์ซึ่งอาศัยอยู่กับดวงดาวเป็นสำคัญนั้น ก็ขัดแย้งกับพระพุทธาธิบายนี้

จะเห็นได้ว่าคำสอนของพระพุทธองค์เป็นไปตามธรรมชาติโดยแท้ และถ้ามีคำถามที่ว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณนั้นรู้ได้อย่างไร ข้อนี้ไม่มีปัญหาอะไร ตอบได้ทันทีว่าพระองค์ทรงตรัสรู้อริยสัจ ๔ คือรู้ว่าอะไรเป็นทุกข์ รู้เหตุที่เกิดทุกข์ รู้ความดับทุกข์ รู้ถึงหนทางให้ถึงความดับทุกข์ และถ้าถามว่าที่ว่าพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานนั้นรู้ได้อย่างไร ข้อนี้ก็ไม่มีปัญหาอีกเหมือนกัน เพราะนิพพานนั้นหมายถึงดับกิเลศได้สิ้นแล้ว และนิพพานได้ตั้งแต่ยังมีชีวิตอยู่ ต่างกับศาสนาพราหมณ์ซึ่งผู้บำเพ็ญตบะถึงความบริสุทธิ์แล้วจะได้ถึงนิรวานคือการเข้าร่วมอยู่กับมหาตมันในสวรรค์ และต่างกับศาสนาคริสต์ซึ่งว่า เมื่อพระเยซูดับขันธ์แล้วได้เหาะขึ้นไปบนสวรรค์ ซึ่งเป็นสิ่งอัศจรรย์พ้นวิสัยมนุษย์จะทำได้ แต่ก็สิ่งมหัศจรรย์เช่นนี้แหละมนุษย์มักจะเลื่อมใสยิ่งกว่าเหตุผล โดยถือว่าถ้าไม่ศักดิ์สิทธิ์ก็ไม่มีฤทธิ์เดชจะช่วยเหลืออะไรได้ แม้ผู้ที่อยู่ในพระพุทธศาสนาเองก็ถือเอาพุทธภาษิตเป็นมนต์และมีการจุณเจิม และนี่ก็เป็นธรรมดาอีกเหมือนกัน เพราะคนไทยส่วนมากนับถือทั้งศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาคริสต์ และศาสนามุสลิม ฉะนั้นในคำอวยพรของเรา จึงมีแบบที่ใช้กันอยู่ว่า ขอคุณพระรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลกจงบันดาลให้ผู้รับพร ได้รับความสุขความดีอื่น ๆ ตามที่ต้องการ ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าในข้อที่ขอคุณพระรัตนตรัยนั้น เกิดจากความเชื่อในพระพุทธศาสนาจึงเอาสรณะทั้ง ๓ เป็นที่ตั้ง ส่วนที่ขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลกจงบันดาลนั้นหมายถึงพระเจ้าในศาสนาอื่น เหตุที่เราถือศาสนาพราหมณ์ซึ่งมีเทพเจ้าเป็นใหญ่ เป็นปัจจัยให้เรานับถือหรือไม่รังเกียจศาสนา

อื่น ซึ่งเพื่อนร่วมชาติของเราเคารพนับถืออยู่ซ้ำพระมหากษัตริย์ของเราก็ทรงอุปถัมภ์ค้ำชูทั่วไปด้วย เป็นเหตุให้เราได้ภูมิธรรมข้อนี้อย่างดีเลิศ เป็นผลให้มีความสามัคคี มีความเจริญมั่นคง ดำรงเอกราชถาวร อันความไม่รังเกียจศาสนาใด ๆ นั้น เป็นคุณธรรมอันสูง นำมาซึ่งความสามัคคีและความเมตตา หาทำให้ความเห็นและความเชื่อในศาสนาของตนเสื่อมคลายไปไม่ หากว่าได้ถือเอาศาสนาที่ไม่ใช่ของตนเป็นเพียงความรู้เป็นนโยบาย เพื่อความมั่นคงในเรื่องนี้ควรนำเอาพระราชดำรัสอันเป็นคำนำใน พระราชนิพนธ์ เรื่อง "พระศุนหเศป" ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เฉพาะบางส่วนมาประกอบการพิจารณา พระองค์มีพระราชดำรัสว่า "ความรู้ในลัทธิแห่งพราหมณ์ซึ่งถือแม้ว่าไทยเราจะมิได้นับถือก็ตาม แต่ก็ยังนิยมใช้อยู่ในการพิธีต่าง ๆ มาก ทั้งในวังและในบ้าน เมื่อพิธีใดยังจะต้องใช้อยู่แล้ว ข้าพเจ้าก็เห็นว่าใช้ไป โดยประกอบด้วยความรู้หลักฐานดีกว่าที่จะหลับตาใช้ตาม ๆ กันไปโดยปราศจากพิจารณา ส่วนผู้ที่มีความคิดเป็นภูมิใหม่ ซึ่งมักแสดงความเห็นให้เลิกพิธีต่าง ๆ อันได้เคยมีมาแต่โบราณกาล โดยอ้างว่าไม่มีประโยชน์และไม่มีมูลนั้น ก็จะได้มีโอกาสทราบมูลเดิมแห่งพิธีพราหมณ์ที่ไทยเราเอามาใช้อยู่บ้าง แล้วก็จะได้มีโอกาสชั่งดูได้ว่า สิ่งใดจะควรเลิกและถ้าเลิกไปแล้ว จะหาสิ่งใดมาแทนที่ให้ดีขึ้นกว่าเก่าฤาเท่าเก่า ฤาว่าจะไม่ต้องมีของอื่นมาแทนที่ก็ตามที่เถิด แต่ข้อสำคัญข้าพเจ้าเห็นมีอยู่ว่าจะให้เลิกพิธีฤาจะให้คงอยู่ก็ตาม ผู้ที่จะออกความเห็นแม้ว่ามีความรู้หนุนหลังอยู่แล้วก็ย่อมจะพูดได้โดยมีน้ำหนักมากกว่าผู้ที่จะพูดไปแต่โดยอัตโนมัติของตนเอง และดีกว่าที่จะอ้างเอาแต่ฝรั่งมาเป็นตัวอย่าง เพราะผู้ที่พอใจอ้างธรรมเนียมนอกเป็นตัวอย่างนั้น มักจะลืมข้อที่ว่าเมืองไทยไม่ใช่เมืองฝรั่ง คนไทย

ก็ไม่ใช่ฝรั่ง มักลืมเสียว่าไทยเราก็มีขนบธรรมเนียมและแบบแผนประเพณีสืบเนื่องมาแต่โบราณกาล เหมือนมรดกที่รับมาจากชนกทั้งหลายของเรา จะละทิ้งธรรมเนียมและประเพณีของเราเสียโดยมิได้ไตร่ตรองให้รอบคอบก่อนแล้ว ก็เหมือนทอนอายุแห่งชาติไทยเราลงไป ชาติเราเป็นชาติที่เก่ามีตระกูลต่อเนื่องมาแล้วหลายสิบหลายร้อยชั่วคน จะมิต้องกลับกลายเป็นชาติใหม่ เทียบชั้นเดียวกับพวกคนดำชาวป่า เช่น เงาะและนิโกรชาวอาฟริกาฉะนั้นฤา ซึ่งต้องอาศัยแต่ความคิดของคนอื่น และคอยเอาอย่างแต่ชาติอื่นไปเสียทุกอย่าง การดูเยี่ยงอย่างคนชาติอื่นก็ดี การศึกษาศิลปวิทยาจากชาติอื่นก็ดี ย่อมเป็นความจำเป็นและเห็นปรากฏอยู่ทั่วกัน ไม่มีผู้ใดจะเลี่ยงได้เลย แต่ชาวเราควรจะรู้จักเลือกใช้แต่สิ่งที่จะเป็นประโยชน์แก่ชาติเราจริง ๆ คือจะเป็นไปได้จริง ทำไปได้จริง ไม่ใช่กระเห่อไปชั่วพักหนึ่ง ๆ เท่านั้น และไม่ควรจะคิดลบล้างของเก่าของเราที่มีเป็นทุนอยู่แล้วนั้น จนกว่าจะเชื่อได้แน่นอนว่าจะหาของใหม่มาแทนได้ ฤาแน่ใจว่าของเก่านั้นเอาไว้ก็ไม่เป็นประโยชน์ และจะกลับให้โทษเสียอีกด้วยซ้ำ แต่บางอย่างก็ไม่สู้จะแน่ว่าจะควรตัดสินลงไปอย่างไร เช่น พราหมณ์ในเมืองเรานี้ เป็นต้น อันที่จริงคนไทยเราก็นับถือพระพุทธ-ศาสนาเป็นพื้นอยู่ แต่พิธีต่าง ๆ ที่เรายังใช้อยู่โดยมากเป็นของที่ได้มาจากลัทธิพราหมณ์ และ ทางฝ่ายพระพุทธศาสนาไม่มีอะไรแทนพิธีนั้น ๆ จึงยังต้องคงใช้พราหมณ์กันต่อไป

พิธีสำคัญที่สุดสำหรับเมืองไทยเรา คือ พิธีบรมราชาภิเษกนั้น เป็นพิธีพราหมณ์แท้ พิธีพระพุทธศาสนาที่กระทำด้วยนั้น ถ้าจะว่าไปตามจริงแล้วไม่ใช่ส่วนสำคัญแห่งการบรมราชาภิเษกเลย เพราะว่าการราชาภิเษกถ้าจะทำโดยไม่มีพิธีสงฆ์เลยก็นับว่าเป็นอันสำเร็จกิจได้ แต่ถ้างดพิธีพราหมณ์เสียแล้ว

จะเป็นอันสำเร็จกิจไม่ได้เลยเป็นอันขาด การสวดมนต์และสวดภาณวารนั้นอันที่จริงเป็นสิ่งสำหรับกับการเฉลิมพระราชมณเฑียรแท้ๆ และพิธีสวดมนต์และภาณวารก็มิได้ใช้แต่เฉพาะสำหรับราชาภิเษก การอื่นๆก็มีสวดภาณวารได้ แต่พิธีราชาภิเษกของพราหมณ์จะเอาไปใช้ทำอย่างอื่นไม่ได้เลย ในประเทศต่าง ๆ ในยุโรปก็ยังมีพิธีราชาภิเษกอยู่ เช่น ในประเทศอังกฤษ เป็นต้น ก็กระทำพิธีคล้ายคลึงกันกับราชาภิเษกของไทยเรา เพราะได้ตำราไปจากครูเดียวกัน แต่ของเขาใช้หัวหน้านักบวช คือ อาร์ชบิช๊อปแห่งแดนเตอร์เบอรี่เป็นผู้ทำพิธีในตำแหน่งพระมหาราชครูพราหมณ์ และผู้เป็นเจ้าคณะในหมู่นักบวชของเขาก็มีหน้าที่ต่าง ๆ อย่างพราหมณ์ผู้ช่วย รวบรวมความว่าเขาเอานักบวชของเขาเป็นพราหมณ์ทีเดียว และตามลัทธิศาสนาของเขาเป็นไปได้ดีเพราะอันที่จริงนักบวชของเขาใกล้ข้างพราหมณ์มากกว่าพรตฤาพระภิกษุ ในเมืองไทยเราที่จะใช้พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ กระทำแทนพระมหาราชครูพราหมณ์ในการพิธีราชาภิเษกนั้นเป็นอันไม่ได้ เพราะขัดแก่ทางศาสนาของเรา เพราะฉะนั้นในข้อนี้จะทำตามอย่างยุโรปไม่ได้ กล่าวแต่เพียงเท่านี้ก็พอที่จะให้แลเห็นได้แล้วว่า อย่างไร ๆ พราหมณ์ในเมืองเราก็ยังคงต้องมีไว้ ถึงแม้จะไม่มีหน้าที่อย่างอื่นเลย ก็ยังต้องมีไว้เพื่อทำพิธีราชาภิเษก เมื่อพราหมณ์ยังคงจะต้องมีไว้ฉะนี้แล้ว ไทยเราก็ยังจะต้องรู้เรื่องราวเกี่ยวข้องด้วยพราหมณ์ และทั้งตัวพราหมณ์เองก็ยังจะต้องบำเพ็ญเพียรให้ความรู้ในลัทธิของตนดำรงอยู่ จึงจะกระทำหน้าที่ได้ดี"

ตามพระราชดำรัสข้างบนนี้เห็นได้ชัดว่า ลัทธิในพระพุทธศาสนากับลัทธิพราหมณ์นั้นแยกออกจากกันรวมกันไม่ได้ และตามพระพุทธวจนะก็ได้ทรงตรัสแย้งลัทธิพราหมณ์นอกจากที่ได้กล่าวโดยย่อไว้บ้างแล้ว ก็ยังมีอีกมาก

หลาย ด้วยเหตุผลดังได้กล่าวมานี้ แม้ในเรื่องพุทธาภิเษกก็เห็นว่าจะเป็นลัทธิพราหมณ์ พระภิกษุที่เข้าทำพิธีก็ทำหน้าที่พราหมณ์ หาสำเร็จกิจในทางพระพุทธศาสนาไม่ เพราะไม่มีใครจะปลุกเสกอะไรให้เป็นของพระพุทธเจ้าไปได้ไม่ พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณก็ด้วยพระองค์เอง หาได้มีใครมาอภิเษกให้พระองค์ได้พระปัญญารู้ธรรมพิเศษนั้นไม่

บทขยายความและขออภัย

ศาสตราจารย์ โทแมส เรด ให้คำปรารภว่าความเชื่อที่มาในรูปขาดการพิสูจน์นี้มีแต่ความเคลือบแคลงสงสัย (Scepticism) เป็นความเชื่อที่อาศัยสมมติฐานอันมีมาแต่เก่าก่อนโบราณกาล ซึ่งปรัชญาเมธี ได้รับเอามายึดถือกันทั่วไป แต่ไม่สามารถพิสูจน์หาความจริงได้ แต่ก็กล่าวว่าความสงสัยอันนี้เป็นข้อยกเว้นไม่ทำลายความเชื่อถือในศาสนาคริสเตียน และอภิญญาของผู้ทรงปัญญา เพราะมิฉะนั้นกุศลจิต ความรักชาติ ความเป็นมิตร ความรักระหว่างมารดาบิดาและบุตร และคุณธรรม จะไม่มีต่อกัน สมมติฐานนี้ศาสตราจารย์เรดหมายถึงสิ่งซึ่งไม่สามารถจะสังเกตเห็นได้ด้วยตา แต่ด้วยใจกล่าวคือเราไม่ ได้สังเกตเห็นวัตถุภายนอกโดยตรงแต่เป็นภาพปรากฏขึ้นในใจซึ่งเรียกว่าความประทับใจ (Impressions) และความเห็น (Ideas) เขากล่าวว่าถ้าสิ่งนี้เป็นความจริง สมมติว่าความประทับใจ และความเห็นบางอย่างได้เกิดขึ้นในใจของข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าไม่สามารถจะแสดงความเห็นในปรากฏการณ์อย่างใดได้ ความประทับใจและความเห็นของข้าพเจ้าเป็นเพียงปรากฏการณ์ซึ่งข้าพเจ้ามีความรู้หรือความสังเกต มันมีลักษณะที่ผ่านไป ไม่คงที่ แลไม่มีปรากฏการณ์อีกต่อไป นอกจากความรู้ของข้าพเจ้าเท่านั้น ดัง

นั้นโดยสมมติฐานอันนี้ สิ่งที่อยู่รอบตัวข้าพเจ้าจะเป็นร่างกายก็ดี จิตใจก็ดี ดวงอาทิตย์ก็ดี ดวงจันทร์ก็ดี ดวงดาวก็ดี แผ่นดินก็ดี ญาติมิตรก็ดี และทุกสิ่งทุกอย่าง ข้าพเจ้าคิดคำนึงว่ามีตัวตนอยู่อย่างมั่นคง ไม่นิยมว่าข้าพเจ้ายังได้ระลึกถึงอยู่หรือไม่ แล้วก็อันตรธานไปจากความจำของข้าพเจ้าในทันที ดุจมโนภาพอันเลื่อนลอยได้หลุดหายไป ไม่ทิ้งร่องรอยไว้

ข้าพเจ้าคิดว่า ตำราของปรัชญาเมธีนั้นขาดเหตุผลในการให้สมมติฐานอันนี้ และข้าพเจ้าก็รู้สึกว่าระบบอันเกี่ยวแก่ความเข้าใจของมนุษย์ ซึ่งข้าพเจ้าได้คุ้นเคยมาก็อาศัยสมมติฐานอันนี้ แต่บัดนี้ข้าพเจ้าได้ตกลงใจค้นคว้าด้วยวิธีใหม่ โดยไม่คำนึงถึงสมมติฐานใด ๆ วิธีนั้นคือความรู้สึก ๕ ประการ ซึ่งข้าพเจ้ายืนยันว่าไม่มีอย่างอื่นที่ทำให้ข้าพเจ้าสนใจยิ่งขึ้นไปกว่า เพราะเป็นการแสดงออกอย่างชัดแจ้ง ข้าพเจ้าสามารถสังเกตได้ว่าทุก ๆ คนที่มีความตั้งใจอย่างเดียวกัน ก็จะรู้สึกและสังเกตเห็นได้ ผลของการคิดคำนึงนี้ต้องการความปรีชาสามารถซึ่งสูงกว่าระดับสามัญ สมบัติของวิชาความรู้นี้ฝังอยู่ลึกมากเป็นธรรมดา จะเข้าถึงได้ก็ด้วยความบากบั่นด้วยความยากลำบากและอดทนแม้ถึงจะไม่มีปีกบินได้ก็ดี ความชำนิชำนาญในการค้นคว้าที่ได้เกิดมีแก่ข้าพเจ้านี้ ไม่ต้องสิ้นเปลืองมูลค่าอย่างอื่น ๆ นอกจากเวลาและความตั้งใจซึ่งข้าพเจ้าได้อุทิศไป

แต่อย่างไรก็ดีแทนที่จะติเตียน ข้อบกพร่องและสิ่งน่าตำหนิอันมีอยู่ในปรัชญาดังกล่าวแล้ว จะเป็นการด่วนเกินไปในเมื่ออรุณเริ่มทอแสง ควรมาพิจารณาความดีและให้เกียรติ ในความเป็นอนุสรณ์ของความรู้ในวงการปรัชญาอันเก่าแก่ไว้บ้าง แม้จะเป็นระบบที่ไม่สมบูรณ์ แต่ก็ได้เปิดทางให้แก่การค้นพบในกาลข้างหน้า ได้มีส่วนแนะแนวทางอันเหมาะสมอยู่มาก ได้

ขจัดสนิมและความผุกร่อน ซึ่งมีมาแต่เก่าก่อนในวงการศึกษาค้นคว้า อันเป็นเครื่องกีดขวางทางดำเนินในสมัยอันมืดมิด ได้ชักนำเราเข้าสู่ทางที่ถูก นั้นคือความชำนาญและผลสะท้อนอันถูกต้อง สอนให้เราหลีกเลี่ยงความเคลือบคลุมและใช้ถ้อยคำที่ผิดพลาด อธิบายความคิดในเรื่องราวให้ชัดเจนแจ่มแจ้ง แต่หากปรัชญาเมธีได้เปิดทาง ที่นำไปสู่ความจริงที่เข้าไม่ถึงหรือได้เข้าสืบค้นพัวพันอยู่กับข้อบกพร่องโดยไม่รู้ตัว เป็นที่สังเกตได้ว่าข้อบกพร่องและข้อตำหนิอันมีอยู่ในปรัชญาเกี่ยวแก่จิตใจ ทำให้เป็นที่ดูถูกและเย้ยหยันของคนฉลาดนั้นมีข้อสำคัญสืบเนื่องมาจากผู้บูชาปรัชญามีสัญชาติญาณ ความลำเอียงเป็นเครื่องยึดถือเกินขอบเขตที่ถูกต้อง ขัดแย้งต่อสามัญสำนึก เมื่อมีหลักการบ่ายเบี่ยงดังนี้ก็เกิดความเกลียดชังในความสำนึกต่อเหตุผล ปฏิเสธหน้าที่ไม่ข้องแวะและไม่ต่อสู้เพื่อเหตุผลการแย้งกันในระหว่างสามัญสำนึกกับปรัชญานั้น ปรัชญาเป็นฝ่ายพ่ายแพ้และเสียเกียรติ ความจริงสามัญสำนึกไม่ได้ยึดถือหรืออิงอยู่กับปรัชญา ตรงกันข้ามปรัชญาเสียอีกไม่มีพื้นฐานของตนเอง แต่ต้องอาศัยหลักการของสามัญสำนึก (Common Sense) ปรัชญาเปรียบได้กับต้นไม้ ต้องได้รับการบำรุงหล่อเลี้ยง ถ้าไม่ได้อาศัยสามัญสำนึกก็เหมือนต้นไม้ที่ถูกถอนรากลำต้นก็แห้งเกรียมอันตรธานไป

ตามเหตุผลของศาสตราจารย์ โทแมส เรด ดังกล่าว ศาสนาทั่วไปมีปรัชญาเป็นพื้นฐาน แต่พระพุทธศาสนาของเราหาได้เป็นไปดังนั้นทั้งหมดไม่ ได้อาศัยสามัญสำนึกให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรก่อนแล้วจึงมุ่งเข้าหาสัจธรรม ค้นหาเหตุผล คือ นึกถึงเหตุต่อเนื่องกันเป็นปัจจัยของกันและกัน เรียกว่าปฏิจ-สมุปบาท รู้ธรรมที่จะนำสุขมาให้ รู้จักเลือกเฟ้นธรรมที่ควรปฏิบัติ และในชั้นสูงสุดนั้นเข้าถึงความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ หรืออริยสัจ ๔ ดังกล่าว

มาแล้ว แต่อย่างไรก็ดีในพระไตรปิฎกก็มีสิ่งที่ทำให้เกิดความสงสัยขึ้นในบาง-สิ่งบางอย่างเหมือนกัน ที่เป็นเช่นนี้เนื่องแต่พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นตำราทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์มิได้ทรงจารึกด้วยพระองค์เอง และในพระชนม์ชีพของพระองค์ก็ยังไม่ได้ใช้หนังสือขีดเขียนเป็นคำพูด ต่างก็ท่อง-บ่นใช้สมองจำคำสอนของพระองค์ไว้ ต่อมาเมื่อเสด็จปรินิพพานแล้วตั้ง ๔๐๐ ปีเศษ จึงได้รวบรวมกันขึ้นจากความทรงจำ ก็ย่อมจะคลาดเคลื่อนไปบ้างโดยไม่ต้องสงสัย แต่ว่าข้อความใดซึ่งสอดคล้องในเหตุผล และเป็นโวหารธรรมที่งดงามลึกซึ้งยากที่ผู้อื่นจะประสิทธิ์ประสาทขึ้นได้ ก็แน่ว่าจะไม่ผิดเพี้ยนเป็นของผู้อื่นไป แต่ข้อที่สงสัยอีกอย่างหนึ่งก็คือ ในยุคนั้นประชาชนในชมพูทวีปได้นับถือศาสนาพราหมณ์มาก่อนแล้ว ก็ย่อมจะเอาลัทธิในศาสนานั้นเข้ามาเจือปน พระพุทธองค์ก็คงทรงตระหนักดีว่าประชาชนมีนิสัยจมฝังอยู่ในลัทธิพราหมณ์ไม่มากก็น้อย ฉะนั้น คำสอนของพระองค์ในบางสิ่งบางอย่างจึงได้คล้อยตามไปบ้าง เพื่อไม่ให้ขัดอัธยาศัยจนเกินไป เหมือนให้กินอาหารเจือรสที่เคยชินไว้บ้าง เช่น สวรรค์นรกเขามีมาก่อนพระองค์แล้วตามที่ศาสนา-พราหมณ์เชื่อถือกันอยู่ ฉะนั้น คำว่าสวรรค์นรก พิจารณาดูให้ดีจะเห็นว่าพระ-องค์มิได้ตรัสตายตัวลงไปว่า จะเป็นอะไรอยู่ที่ไหน ในพระสูตรใช้คำสวรรค์ว่าสุคติโลกสวรรค์ นรกว่าอบายทุคติวินิบาตนรก ในคำต้นแปลได้ว่าที่สุขในคำหลังว่าที่ทุกข์ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาเกี่ยวกับจิตใจ จะดีหรือชั่วก็อยู่ที่จิตใจ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมแม้อันหนึ่งเหมือนจิต จิตอันบุคคลไม่ฝึกแล้ว ไม่ได้คุ้มครองแล้ว ไม่ได้รักษาแล้ว ไม่ได้ระวังแล้ว เป็นไปเพื่อความฉิบหายใหญ่ จิตอันบุคคลได้ฝึกแล้ว ได้คุ้มครองแล้ว ได้รักษาแล้ว ได้ระวังแล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์

อันใหญ่'' ดังนี้ ฉะนั้นบุคคลจะไปสู่สุติหรือทุคติในภพนี้หรือภพหน้า ก็แล้วแต่กระแสจิตดังได้ทรงตรัสไว้อีกว่า ''ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้ามีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าใจอันโทษประทุษร้ายแล้วจะพูดก็ตามจะทำก็ตาม ความทุกข์ย่อมติดตามไป เพราะเหตุนั้นเหมือนล้อเกวียนตามรอยโคฉะนั้น'' และได้ทรงตรัสอีกว่า ''ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่สำเร็จด้วยใจ ถ้าใจผ่องใสแล้ว จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม ความสุขย่อมติดตามไป เพราะเหตุนั้นเหมือนเงาตามตัวฉะนั้น''

อีกนัยหนึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสว่านรกสวรรค์อยู่ที่ตาที่หูเป็นต้น ที่ว่านรกที่ตาหูเป็นต้นนั้นทรงตรัสว่า ''ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เป็นลาภของท่านทั้งหลาย ท่านได้ดีแล้ว ขณะเพื่อการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์อันท่านได้รับแล้ว นรกอันชื่อว่าเนื่องด้วยอายตนสำหรับถูกต้องอารมณ์ ๖ ชนิด เราได้เห็นแล้ว ในนรกนั้นบุคคลย่อมเห็นรูปใด ๆ ด้วยตา ก็เห็นแต่รูปที่ไม่น่าปรารถนา ไม่เห็นรูปที่น่าปรารถนา เห็นแต่รูปที่ไม่น่าใคร่ ไม่เห็นรูปที่น่าใคร่ เห็นแต่รูปที่ไม่น่าพอใจ ไม่เห็นรูปที่น่าพอใจ

เขาฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้) รู้ธรรม (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) ก็ได้ฟัง ได้ดม ได้ลิ้ม ได้ถูกต้อง ได้รู้ แต่สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ไม่ได้ฟัง ไม่ได้ดม ไม่ได้ลิ้ม ไม่ได้ถูกต้อง ไม่ได้รู้ สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ''

ที่ว่าสวรรค์ที่ตา หู เป็นต้นนั้น ทรงตรัสว่า ''ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เป็นลาภของท่านทั้งหลาย ท่านได้ดีแล้ว ขณะเพื่อการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์อันท่านได้รับแล้ว สวรรค์อันชื่อว่าเนื่องด้วยอายตน สำหรับถูกต้องอารมณ์ ๖ ชนิด เราได้เห็นแล้วในสวรรค์นั้น บุคคลย่อมเห็นรูปใด ๆ ด้วยตา ก็เห็น

แต่รูปที่น่าปรารถนา ไม่เห็นรูปที่ไม่น่าปรารถนา เห็นแต่รูปที่น่าใคร่ เห็นแต่รูปที่น่าพอใจ ไม่เห็นรูปที่ไม่น่าพอใจ

เขาฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้อง โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้) รู้ธรรม (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) ก็ได้ฟัง ได้ดม ได้ลิ้ม ได้ถูกต้อง ได้รู้ แต่สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ไม่ได้ฟัง ไม่ได้ดม ไม่ได้ลิ้มรส ไม่ได้ถูกต้อง ไม่ได้รู้ สิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ"

ตามพระพุทธวจนะนี้จะเห็นได้ว่าความรู้สึกทั้ง ๕ (The five senses) ของศาสตราจารย์ โทแมส เรด ก็อาศัยเหตุในแนวเดียวกัน คือ สิ่งใดที่จะประจักษ์แจ้งได้ก็โดยทางอายตนเมื่อได้ศึกษาดีแล้วจะได้รู้ว่า สิ่งใดที่ประสบว่าเป็นทุกข์นั้นคือนรก สิ่งใดที่ประสบว่าเป็นสุข นั้นคือสวรรค์

เรื่องสวรรค์ซึ่งติดมาจากศาสนาพราหมณ์นั้น เนื่องจากอินเดียหรือมัธยมประเทศมีภูเขาหิมาลัย ซึ่งไทยเราเรียกกันว่า ป่าหิมพานต์เป็นที่สูงลึกลับ มนุษย์ไม่สามารถจะขึ้นไปได้ทั่วถึง เป็นที่มาแห่งลัทธิในศาสนาว่ามีสวรรค์ชั้นต่าง ๆ และเขาไกรลาสซึ่งเป็นที่สถิตของพระอิศวรก็รวมอยู่ในกลุ่มภูเขาหิมาลัยนี้ ส่วนนรกที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าอยู่ใต้ดินนั้นก็ยากที่จะมองไปถึงเพราะใต้ดินที่ลึกลงไปนั้นมีแต่ความร้อน ไม่มีชีวิตหรือวิญญาณอันใดจะอาศัยอยู่ได้ ถ้ามีจริง ตามวิชาในปัจจุบันก็จะคิดค้นให้ทราบจนได้

มีอีกหลายอย่างอันเป็นเรื่องของศาสนาพราหมณ์ เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น อสูร ยักษ์ รากษส นาค คนธรรพ์ คำว่ายักษ์หมายถึงเทวดาชั้นจาตุมหาราช ซึ่งก็รวมอยู่ในเทวดาในภูเขาหิมาลัยนั้นเอง คำว่าอสูรตามประวัติศาสตร์ คือคัมภีร์พระเวทหมายถึงชาวอริยกะ คำว่ารากษส นาค คนธรรพ์ หมายถึงมนุษย์พวกหนึ่ง

บางเรื่องพิสูจน์ไม่ได้ ไม่มีเค้าในทางประวัติศาสตร์และเหตุผล เช่น มนุษย์มีอายุตั้งแปดหมื่นปี จะเป็นไปได้อย่างไร โลกจะไม่มีที่ให้อยู่ เพราะคนไม่รู้จักตาย โลกหลังสมัยประวัติศาสตร์มีเวลาถึงสี่แสนปีก็ไม่ปรากฏว่ามีมนุษย์เช่นนั้น เรื่องนี้เป็นลัทธิของพราหมณ์อย่างที่มีอยู่ในรามเกียรติ์ เช่น ท้าวจัตุรพักตร์ ซึ่งเป็นปู่ของทศกรรฐ์เสวยสมบัติอยู่ถึงหกหมื่นปีแล้วจึงตาย ท้าวสหมลิวัน ผู้เป็นปู่ของไมยราบก็เสวยสมบัติอยู่ประมาณโกฏิปีแล้วจึงตาย

จารีตประเพณี

ลัทธิแห่งพราหมณ์ซึ่งไทยเรานำมาใช้ เป็นเพียงจารีตประเพณี (Tradition) เท่านั้น ประเพณีอันนี้ได้เคยใช้กันมาในพระราชพิธีต่าง ๆ ในราชสำนัก และในชาวบ้าน เช่น พิธีโกนจุก แต่งงาน พราหมณ์เป็นผู้กระทำพิธีหรือมิฉะนั้นก็ให้ผู้อื่นเป็นผู้ทำตามแบบของพราหมณ์ นอกจากนี้การแต่งกายในสถาบันการศึกษาเป็นเครื่องหมายแสดงปริญญาในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก็ใช้ครุยแบบเทวดาตามลัทธิของพราหมณ์ อันนี้เป็นการถูกต้องตามเค้ามูลแห่งที่มา เพราะในการศึกษาวิชาต่าง ๆ นั้น ตามลัทธิของพราหมณ์ถือว่า วิชาหนึ่งก็มีเทวดาองค์หนึ่งประจำ เช่น พระคเณศเป็นพระเจ้าแห่งปัญญาเพื่อการศึกษา พระเวสสุกรรมเป็นพระเจ้าในวิชาวิศวกรรมหรือการก่อสร้าง ในทำนองเดียวกันเราก็ไปยึดถือเอาลัทธิของต่างประเทศมาใช้ด้วยทั้งนี้เนื่องด้วยเมื่อได้ศึกษาในสำนักใด ก็เอาแบบอย่างในสำนักนั้นมาใช้ เริ่มด้วยเนติบัณฑิตไทยใช้ครุยแบบทางทิศตะวันตก แต่เมื่อถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ใช้ครุยเทวดาตามลัทธิของพราหมณ์ แต่เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ได้

เปลี่ยนมาใช้ครุยแบบทางตะวันตกอีก คงใช้แบบของพราหมณ์อยู่ในจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัยเท่านั้น

การใช้ครุยแต่งกายเป็นเครื่องหมายปริญญาสำหรับวิชาต่าง ๆ นี้เป็นเพียงจารีตประเพณีเท่านั้น ไม่ได้เกี่ยวข้องแก่ศาสนา หาได้ทำให้ความเชื่อถือในศาสนาเช่นพุทธศาสนาต้องกระทบกระเทือนไม่ ดังในพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเรื่องบรมราชาภิเศกดังกล่าวข้างต้น ถ้ายึดถือเป็นศาสนาแล้ว ก็จะทำลายความเชื่อถือในทางพระพุทธศาสนา เพราะคำสอนของพุทธศาสนากับศาสนาอื่นบางอย่างต่างกันหรือแย้งกัน ศาสตราจารย์เรดเห็นว่า ความเห็นที่แน่นอนย่อมเนื่องมาจากความเชื่อที่มั่นคง เมื่ออย่างนั้นก็เชื่ออย่างนี้ก็เชื่อ จะทำให้มีความคิดเห็นว่าอย่างไหนเป็นจริงได้อย่างไร แต่ที่เราไม่รังเกียจศาสนาใด ๆ นั้น เพราะเรายึดถือความสามัคคีเอื้อเฟื้อแผ่ความเมตตาไปทั่วหน้ากัน ไม่เลือกสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา อันนี้เป็นหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา จารีตประเพณีอันนี้ไม่ใช่แต่นำเอาศาสนาพราหมณ์มาใช้เท่านั้น แม้แต่การสวดกงเต้กหรือพิธีกรรมตามลัทธิของจีนก็นำมาใช้ในบางครั้งบางคราว.

พิมพ์ที่ ร.พ. อรุณการพิมพ์ ถนนพระสุเมรุ พระนคร โทร. 24811
น.ส. ลัดดาวัลย์ วรพิทักษานนท์ ผู้พิมพ์โฆษณา 10/12/07